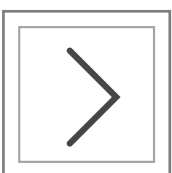

Handreiking Duurzaamheidsrapportage en -verantwoording voor decentrale overheden

Aangeboden door de 'Coalition of the Willing' | Oktober 2024

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. Duurzaamheid: definitie en raamwerk	7
3. Waarom eigenlijk een duurzaamheidsverantwoording?	9
4. Uitgangspunten duurzaamheidsrapportage/-verantwoording	12
5. Kernset Duurzaamheidsrapportage en -verantwoording	15
6. Hoe te starten met duurzaamheidsrapportage	30
7. Voorbeelden vanuit de praktijk	32

Bijlagen

Bijlage 1: Verdieping: Monitoringsinstrumenten Brede Welvaart	34
Bijlage 2: Duurzame beleidsdoelstellingen op mondiaal niveau – SDG's	35
Bijlage 3: Duurzame beleidsdoelstellingen op Europees niveau	36
Bijlage 4: Toelichting thema's kernset en aanvullende sets	37
Bijlage 5: Data definities	41
Bijlage 6: Kernset en aanvullende sets inclusief SDG's	47
Bijlage 7: Kernset en aanvullende set gekoppeld aan de Green Deal	51

Begrippenlijst

Onderstaand wordt een overzicht gepresenteerd van gebruikte afkortingen in dit document.

Ministerie van BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Commissie BADO	Commissie Bedrijfsvoering en Auditing Decentrale Overheden
Commissie BBV	Commissie Besluit begroting en verantwoording
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CotW	Coalition of the Willing
CSRD	Corporate Sustainability Reporting Directive
EPSR	European Pillar of Social Rights
ESG	Environment, Social en Governance
ESRS	European Sustainability Reporting Standards
SDG	Sustainable Development Goals

Oplegger Handreiking Duurzaamheidsrapportage voor decentrale overheden

Het doel van de Handreiking Duurzaamheidsrapportage is om decentrale overheden te helpen bij het opstellen van een duurzaamheidsrapportage. Het geeft richtlijnen en praktische tips over hoe zij hun duurzaamheidsprestaties kunnen meten, rapporteren en verbeteren. Het doel is om meer transparantie te creëren over de duurzaamheidsprestaties van decentrale overheden en om deze prestaties te verbeteren door middel van benchmarking en het delen van best practices. Dit kan bijdragen aan het behalen van de duurzaamheidsdoelstellingen van de overheid (rijks en decentraal) en het vergroten van het bewustzijn over duurzaamheid bij burgers en bedrijven.

De Handreiking sluit aan bij nationale en internationale ontwikkelingen, meetmethodieken en indicatoren rondom duurzaamheidsrapportages. Qua systematiek en thema's volgt de Handreiking de lijn van de Europees geharmoniseerde Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD). CSRD start met een dubbele materialiteitsanalyse. De ene kant is de impactmaterialiteit die je als organisatie op de buitenwereld hebt en de andere kant is de financiële materialiteit en gaat over de financiële gevolgen op jouw organisatie t.a.v. ESG-gerelateerde risico's. De duurzaamheidsverslaggeving dient zich te richten op de onderwerpen die het meest materieel zijn voor de organisatie en de stakeholders. Dit wordt aangevuld op basis van proportionaliteit, waarbij bedoeld wordt op de redelijke verhouding tussen en doel en de ingezette middelen. Deze dubbele materialiteitsanalyse zal na het aanbieden van de Handreiking worden uitgevoerd op sectoraal niveau (gemeenten, provincies, waterschappen) en als aanhangsel worden toegevoegd. Hierin zal ook een stappenplan worden opgenomen waarlangs organisaties aanvullend op de sectorale materialiteitsuitkomsten een eigen analyse kunnen uitvoeren.

De duurzaamheidsrapportage en -verantwoording richt zich op zowel (1) het gehele areaal van de gemeente, provincie en waterschap (inclusief inwoners) als (2) de eigen bedrijfsvoering van de organisatie. Naast de maatstaven en duurzaamheidsdoelen van de eigen organisatie, wordt ook gekeken naar de samenhang hiervan met bredere beleidsdoelstellingen zoals de SDG Agenda en Europees duurzaamheidsbeleid (in het bijzonder de European Green Deal). De ESG-rapportage standaard schrijft echter geen specifieke doelen voor en biedt daarmee een apolitek, toekomstbestendig raamwerk dat flexibel in kan spelen op nieuwe/verschillende doelen en beleidsdoelstellingen. Bij de in deze Handreiking opgenomen (eerste) set van duurzaamheidsindicatoren wordt ook aansluiting gezocht met al bestaande regionale indicatorensets zoals die van de Regionale Brede Welvaart en de Regionale Klimaatmonitor. Deze aansluiting dient echter nog verder te worden uitgewerkt teneinde de duurzaamheidsrapportage zoveel mogelijk af te stemmen op zowel specifieke beleidsthema's als Brede Welvaart.

De Handreiking duurzaamheidsverslaggeving decentrale overheden is bedoeld voor medewerkers van decentrale overheden, zoals provincies, gemeenten en waterschappen, die verantwoordelijk zijn voor de duurzaamheidsverslaggeving van hun organisatie. Daarnaast kan de Handreiking ook nuttig zijn voor andere belanghebbenden, zoals burgers, maatschappelijke organisaties en bedrijven, die inzicht willen krijgen in de mogelijke opzet van duurzaamheidsrapportages van de decentrale overheid.

Deze Handreiking wordt aangeboden aan Commissie BADO, Commissie BBV en het ministerie van BZK. Het uiteindelijke doel is om ervoor te zorgen dat de wijze van duurzaamheidsverantwoording bij decentrale overheden op een uniforme en efficiënte wijze gebeurt. De CotW ziet dit als een stapsgewijs proces waarin draagvlak essentieel is.

De betrokkenheid en input van de Commissie BADO en BBV en het ministerie van BZK, als stelselverantwoordelijke van de decentrale overheid, heeft meerwaarde in het vervolgtraject waarin de onderwerpen zoals het breed kenbaar maken van de Handreiking, de doorontwikkeling en uitbreiding van de indicatoren-set, de organisatie van de datavoorziening en het op termijn nadenken over de vorm van assurance aan bod zullen komen.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

Decentrale overheden spelen een belangrijke rol bij het realiseren van duurzaamheid in de samenleving. De duurzaamheidsrapportage is een belangrijk instrument voor het in kaart brengen van de duurzaamheidsprestaties van deze overheden. Het verslag biedt inzicht in de impact van beleidskeuzes en activiteiten op het gebied van leefomgeving, samenleving en bestuur. Het draagt bij aan het verantwoordingsproces richting burgers en belanghebbenden en biedt handvatten voor verdere verbetering en innovatie. Een goede duurzaamheidsrapportage is transparant, betrouwbaar en relevant voor belanghebbenden.

Samenwerking op het gebied van duurzaamheid, tussen decentrale overheden en burgers en bedrijven, is van het grootste belang. Dit begint bij een goede informatievoorziening over welk beleid decentrale overheden voeren en hoe de voortgang hierop verloopt. Dit creëert de noodzakelijke betrokkenheid om samen duurzame doelen te bereiken.

Het meten van voortgang zorgt ook voor een beter begrip van de impact op milieu en samenleving van beleidskeuzes. Wat werkt wel en wat niet. Door hun prestaties te meten en te rapporteren, kunnen partijen hun beleid en strategieën aanpassen om duurzamer te worden en om hun doelen sneller te bereiken. Beschikbaarheid van data is relevant. Daarom is bij het tot stand komen van deze Handreiking samengewerkt met het CBS. Er wordt zo veel mogelijk aangesloten bij de definities van het CBS en bij reeds bestaande databronnen.

Het doel van de Handreiking Duurzaamheidsverslaggeving is om decentrale overheden te helpen bij het opstellen van een duurzaamheidsverslag. Het geeft richtlijnen en praktische tips over hoe zij hun duurzaamheidsprestaties kunnen meten, rapporteren en verbeteren. Het doel is om meer transparantie te creëren over de duurzaamheidsprestaties van decentrale overheden en om deze prestaties te verbeteren door middel van benchmarking en het delen van best practices. Dit kan bijdragen aan het behalen van de duurzaamheidsdoelstellingen van de overheid en het vergroten van het bewustzijn over duurzaamheid bij burgers en bedrijven.

1.2 Totstandkoming

Deze Handreiking is een initiatief vanuit de 'Coalition of the Willing'. Deze coalitie bestaat uit:

- Gemeente Etten-Leur
- Gemeente Haarlem
- Gemeente Leiden
- Gemeente Maastricht
- Gemeente Middelburg
- Gemeente Utrecht
- Provincie Utrecht
- Waterschap de Dommel
- Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier
- IPO
- VNG
- BNG
- NWB Bank
- CBS
- De Vrije Universiteit Amsterdam
- Ministerie van BZK
- BDO
- Deloitte
- PwC
- Publieke Sector Accountants

Bovenstaande organisaties hebben de (denk)krachten gebundeld en hebben in gezamenlijkheid de voorliggende Handreiking opgesteld, met een kernset aan indicatoren welke gebruikt kunnen worden voor de duurzaamheidsrapportage.

Leeswijzer; opbouw van de handreiking

Het doel van de handreiking is tweeledig. De Handreiking beschrijft enerzijds de kaders en uitgangspunten die zijn gehanteerd ten tijde van het opstellen van voorliggende Handreiking. Als onderdeel hiervan wordt in hoofdstuk twee de definitie van duurzaamheid beschreven, waarna de reeds beschikbare raamwerken worden gepresenteerd. In hoofdstuk drie wordt er aandacht gegeven aan waarom decentrale overheden over duurzaamheid (zouden) rapporteren. Vervolgens worden de uitgangspunten van de handreiking in hoofdstuk 4 beschreven. Hoofdstuk 5 begint met de criteria van de indicatoren, waarna in paragraaf 5.2 de opbouw van de kernset wordt toegelicht. De koppeling met de CSRD en ESRS'en wordt geduid, zodat het voor de gebruiker helder is op welke wijze de kernset tot stand is gekomen.

Naast toelichting op en verantwoording over de gemaakt keuzes gedurende het proces van het opstellen van de handreiking, heeft de handreiking nog een ander doel: de Handreiking beoogd decentrale overheden te ondersteunen bij het opstellen van de duurzaamheidsrapportage. Vanaf paragraaf 5.2 wordt de handreiking praktijkgericht. In hoofdstuk 5.3 worden de kernset en de aanvullende sets met indicatoren gepresenteerd. Hoofdstuk 6 bevat een stappenplan hoe de organisatie kan beginnen met duurzaamheidsrapportage. Tot slot worden in hoofdstuk 7 praktijkvoorbeelden beschreven, welke als inspiratie kunnen dienen.

Direct van start met duurzaamheidsrapportage? Begin dan bij hoofdstuk 6, het stappenplan 'hoe te starten met duurzaamheidsrapportage'. Lees vervolgens de voorbeelden in hoofdstuk 7, waarna de kernset in hoofdstuk 5 kan worden gevonden.

2. Duurzaamheid: definitie en raamwerk

In dit hoofdstuk wordt de definitie van duurzaamheid, welke gehanteerd wordt binnen de Handreiking, gepresenteerd. Vervolgens worden de reeds bestaande raamwerken toegelicht, waarna toegelicht wordt welk raamwerk voor deze Handreiking gehanteerd zal worden.

2.1 Definitie van duurzaamheid

In deze Handreiking sluiten wij aan bij de definitie van duurzaamheid van het CBS: Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die tegemoetkomt aan de levensbehoeften van de huidige generatie, zonder die van de toekomstige generaties tekort te doen. Het gaat hierbij om economische, sociale en leefomgevingsbehoeften. Voorbeelden zijn een schoon milieu, biodiversiteit in de natuur, een gezonde bevolking, goed werkende sociale netwerken en maatschappelijk vertrouwen. Deze definitie is de internationaal erkende definitie, die terug gaat tot het VN rapport 'Our Common Future' van The World Commission on Environment and Development uit 1987.

2.2 Bestaande raamwerken duurzaamheid

De Handreiking sluit aan bij nationale en internationale ontwikkelingen, meetmethodieken en indicatoren rondom duurzaamheid. Landelijk zijn er diverse raamwerken in ontwikkeling welke gebruikt kunnen worden om de duurzaamheidsrapportage en -verantwoording te structureren voor decentrale overheden, zoals ESG, de Sustainable Development Goals (SDG's) en Brede Welvaart. Tot op zekere hoogte behandelen deze verschillende frameworks dezelfde thema's maar volgens een andere indeling. De mogelijkheid bestaat dus om, tot op zekere hoogte, een overzicht te maken waarin alle frameworks samen komen. Onderstaand worden de drie meest bekende raamwerken nader toegelicht.

ESG: Environmental, Social en Governance

ESG kan worden gezien als een raamwerk voor duurzaamheidsrapportage dat een methode biedt om de duurzame ontwikkeling van bedrijven te beoordelen (Hoang, 2022). Het werd oorspronkelijk ontwikkeld als een methode, die investeerders helpt om de duurzaamheid van een bedrijf op de lange termijn te evalueren. De drie pijlers definiëren normen die organisaties kunnen gebruiken om hun impact op maatschappij en milieu te meten: 1. de milieupijler omvat criteria zoals de CO₂-footprint van een bedrijf, het gebruik van hernieuwbare energie en de afvalbeheerpraktijken; 2. de sociale pijler omvat criteria zoals de behandeling van werknemers, het diversiteits- en inclusiebeleid en de betrokkenheid bij de gemeenschap; en 3. de governancepijler omvat criteria zoals de diversiteit van het bestuur, de beloning van bestuurders en de rechten van aandeelhouders. Een evenwichtigere rapportage is gewenst langs de drie lijnen van ESG. Er is nog geen standaard ESG-kader voor de publieke sector beschikbaar, alleen een breed gedeelde consensus over de onderwerpen die eronder vallen en een EU geharmoniseerd en verplicht ESG-kader voor de marktsector (c.q. de CSRD). De toegevoegde waarde van het ESG-CSRD kader is dat het inzicht biedt in zowel de eigen duurzaamheidsdoelen en performance van organisaties, als in de samenhang daarvan met maatschappelijke opgaven c.q. beleidsdoelstellingen die regionaal van belang zijn. Dit laatste betekent dat SDG's en brede EU-beleidsparaplus zoals de European Green Deal geïntegreerd kunnen worden in het ESG-CSRD kader.

Brede Welvaart

Al decennia lang bepaalt economische groei de staat van een land, regio en gemeente: groeit de economie dan gaat het goed. In de afgelopen jaren is echter steeds meer aandacht voor een alternatieve kijk op wat de gezondheid en voorspoed (in één woord welvaart) van een regio bepaalt. In Nederland is het gesprek over deze herdefinitie gecentreerd rondom het begrip Brede Welvaart. Brede Welvaart is 'de kwaliteit van het leven hier en nu, rekening houdend met de mate waarin die invloed heeft op de kwaliteit van leven van toekomstige generaties en mensen ergens anders in de wereld'. Om de mate van Brede Welvaart te meten is het wenselijk om niet alleen naar zaken als BBP en winst te kijken maar ook naar sociale, ecologische en economische indicatoren.

Brede Welvaart kan door overheden gebruikt worden als denkkader, met als doel Brede Welvaart integraal onderdeel van de besluitvorming te maken. Het denkkader Brede Welvaart kan lokale overheden helpen om het gesprek aan te gaan over Brede Welvaart en dit te concretiseren. Om (het denkkader van) Brede Welvaart verder te concretiseren, is het identificeren van indicatoren bij Brede Welvaart relevant. Dit is echter lastig door het brede en complexe concept van Brede Welvaart. Hiervoor zijn al enkele monitoringsinstrumenten ontwikkeld. Een voorbeeld hiervan is de Regionale Monitor Brede Welvaart CBS, Brede Welvaartsindicator (BWI) van de Rabobank en Universiteit Utrecht. In bijlage 1 wordt een verdieping in deze monitoringsinstrumenten gepresenteerd.

Sustainable Development Goals

De zeventien SDG's (Sustainable Development Goals) vormen samen een antwoord op de vraag 'welke toekomst willen we' en 'waar moeten we aan werken' als we zo'n toekomst wensen (SDG Nederland, 2024). De SDG's zijn daarmee een aspiratie voor de toekomst, variërend van het uitbannen van armoede tot het beschermen van het milieu. Het zijn de opvolgers van de Millennium Goals. Strikt genomen zijn de SDG's geen raamwerk maar een beleidsagenda die loopt tot 2030. Wel bieden de SDG's de mogelijkheid om de eigen activiteiten te categoriseren aan de hand van deze doelen om op die manier inzicht te bieden op welke gebieden (en in hoeverre) een organisatie een bijdrage levert aan deze wereldwijd geformuleerde doelen. In de praktijk zien we dat veel organisaties de SDG's hebben omarmd waardoor het goed is deze hier toch te benoemen. Daarnaast hebben de koepels in 2022 een 'Voluntary Subnational Review' uitgevoerd, waarin is gekeken naar de voortgang op de duurzame ontwikkelingsdoelen. Echter, omdat de doelen op mondiale schaal geformuleerd zijn (en veel subdoelen in een ontwikkeld land als Nederland relatief goed geregeld zijn), zijn de SDG's voor decentrale overheden een te grof instrument om mee te meten en te sturen en zijn meer geschikt als onderdeel van de ESG systematiek.

2.3 Verantwoording keuze voor ESG

Van de beschreven frameworks biedt vooral het ESG-framework, naar onze mening, een evenwichtig rapportagekader; dus langs de lijnen Environment, Social en Governance. Om deze reden wordt er in deze Handreiking voor gekozen om ESG als raamwerk te hanteren, waarbij stapsgewijs invulling gegeven kan worden aan de drie lijnen E, S en G. De keus om ESG als framework te hanteren sluit aan bij de activiteiten van het CBS, waar momenteel een Green Deal Dashboard wordt ontwikkeld op landelijk niveau en verder wordt nagedacht over regionale gegevensvoorziening van de Green Deal.

Passend bij rol en takenpakket openbaar bestuur

Gemeenten, Provincies en Waterschappen hebben van oudsher een dienstbaar en maatschappelijk takenpakket. (Vrijwel) Alle thema's die op de bestuurstafels van deze decentrale overheden terecht komt vallen in te delen in E (klimaat en milieu) en S (sociaal en economisch). Inspanningen op het gebied van riolering, watermanagement, openbare ruimte, natuurbeheer zijn altijd al taken van het openbaar bestuur geweest. Recentelijk zijn hier ook thema's bijgekomen als isolatie, biodiversiteit, opwekking van energie en het voorkomen van hittestress. Wat de S betreft liggen de inspanningen op het gebied van het Sociaal Domein maar ook de rol die decentrale overheden spelen in het beschikbaar maken van vitale infrastructuur en het toegang bieden tot kwalitatief goed onderwijs. De G (governance, bestuur) neemt een bijzondere plaats in op basis van de staatrechtelijke uitgangpunten waar het bestuur van een overheid aan moet voldoen en vindt zijn verankering in de grondwet. Governance gaat er ook over hoe de eigen organisatie ingericht is, bijvoorbeeld man-vrouw verhouding in het bestuur of personeelbestand, aanwezigheid van een klokkenluidersprotocol, diversiteitscharter etc. ESG is dus niet een nieuw iets. Thema's als sociale cohesie en bestuurlijke integriteit worden naadloos naast 'modernere' thema's als milieu gelegd. ESG is een bij onze tijd passend framework om te beschrijven welke acties decentrale overheden nemen binnen hun traditionele takenpakket en met welk resultaat. Dit ongeacht de politieke voorkeuren van een bestuur.

De keuze voor ESG betekent niet dat ontwikkelingen omtrent Brede Welvaart niet binnen de scope vallen. Echter, Brede Welvaart is vooralsnog niet voldoende ontwikkeld om op te kunnen sturen. Aangezien ESG daar een beter handvat voor biedt wordt gekozen voor hetgeen waar men in de praktijk nu het meeste baat bij heeft, met als stip op de horizon ook de bredere welzijnsindicatoren en de link met Brede Welvaart te borgen.

3. Waarom eigenlijk een duurzaamheidsverantwoording?

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op redenen voor decentrale overheden om te starten met duurzaamheidsverantwoording. Ten eerste zijn er zowel internationale als nationale beleidsdoelstellingen geformuleerd op diverse duurzaamheidsthema's. Daarnaast heeft de invoering van de CSRD een indirecte doorwerking op decentrale overheden. Tot slot, ondanks het ontbreken van directe wetgeving voor decentrale overheden is de verwachting dat vanuit de maatschappij de vraag komt aan decentrale overheden om inzicht te geven in duurzaamheidsthema's.

3.1 Internationale en Nationale Doelstellingen

Het is van belang om toe te werken naar een verantwoorde impact van de maatschappij op haar omgeving. Hiertoe zijn er op mondiaal niveau afspraken gemaakt en doelstellingen gedefinieerd, zoals, onder andere, de SDG's, de klimaatovereenkomst van Parijs, en de Kunming biodiversiteits-overeenkomst. Op Europees niveau, en daarmee ook voor de EU landen afzonderlijk, zijn er afspraken gemaakt in de vorm van brede EU-beleidsparaplus, te weten de European Green Deal (gericht op Environment van ESG) en de European Pillar of Social Rights (gericht op Social van ESG).

3.1.1 Mondiale beleidsdoelstellingen

SDG's: De SDG's zijn 17 wereldwijd erkende doelen opgesteld door de Verenigde Naties (VN) voor een einde aan armoede, ongelijkheid, onrecht en klimaatverandering in 2030. Deze 17 doelen zijn opgedeeld in 169 meer specifieke subdoelen waar alle landen ter wereld naar zouden moeten streven. Alle 193 landen die lid zijn van de VN hebben de doelen in 2015 aangenomen. Voor Nederland monitort het CBS jaarlijks de voortgang (Centraal Bureau voor de Statistiek). Er zijn voor decentrale overheden veel aanknopingspunten om hun duurzaamheidsverantwoording te duiden. De VNG faciliteert en ondersteunt een netwerk van gemeenten die zich inzetten voor de SDG's genaamd Gemeente4GlobalGoals (Global Goals Voor Gemeenten | VNG). In bijlage 2 worden de SDG's gepresenteerd.

Klimaatmitigatie: De Klimaatovereenkomst van Parijs van 2015 richt zich op het beperken van de temperatuurstijging op aarde tot aanzienlijk minder dan 2°C, en om inspanningen te leveren voor een beperking tot 1,5°C. In Nederland is dit vervolgens vertaald in het Klimaatakkoord, waarbij werd afgesproken om de broeikasgasuitstoot in 2030 te verminderen met 49% t.o.v. 1990 en in 2050 klimaatneutraal te zijn¹. VNG heeft namens (een meerderheid van) de gemeenten eind 2019 ingestemd met het Klimaatakkoord. De Nederlandse overheid heeft inmiddels², in lijn met de EU, het tussentijdse klimaatdoel bijgesteld naar 55% minder broeikasgasemissies in 2030 t.o.v. 1990.

Ook de Unie van Waterschappen is een van de ondertekenaars van het Klimaatakkoord. De waterschappen hebben daarnaast eind 2022 de sectorale strategische visie "Op weg naar Klimaatneutraliteit" vastgesteld. De visie bindt in beginsel alleen de waterschappen zelf en bestaat uit de volgende pijlers: Waterschappen kennen hun klimaatvoetafdruk en streven naar klimaatneutraliteit in 2035, Waterschappen zijn energieneutraal in 2025, Waterschappen benutten de transitie naar een circulaire economie als integraal onderdeel van hun klimaatbeleid, en Waterschappen dragen in de regio bij aan klimaatneutraliteit vanuit hun maatschappelijke verantwoordelijkheid en benutten meekoppelkansen voor andere opgaven. In het Interbestuurlijk Programma (IBP) is (ook) afgesproken om in 2025 energieneutraal te zijn als tussenstap naar klimaatneutraliteit.

¹ In 2025 vindt een eerste evaluatie van het Klimaatakkoord plaats.

² Ten tijde van het Klimaatakkoord was de aangescherpte doelstelling van 55% reductie al in de maak in Brussel, en gemeenten zijn dan ook in het Klimaatakkoord al gevraagd na te denken over aanvullende maatregelen voor de aangescherpte doelstelling.

Biodiversiteit: Op de UN Biodiversiteitsconferentie van Kunming/Montreal in 2022 is afgesproken om biodiversiteitsverlies een halt toe te roepen in 2030. Onderdeel van de afspraak is het herstellen van 30% van de ecosystemen. Het Nature Positive Initiative³ richt zich op het stoppen van biodiversiteitsverlies in 2030 (ook wel 'netto positief') en op volledig herstel in 2050. Ook is afgesproken dat ieder land een Nationale Biodiversiteit Strategie en Actie Plan (NBSAP) ontwikkelt. Hierin geeft ieder land aan hoe zij invulling zal geven aan de doelen van de Kunming/Montreal afspraken. In Nederland heeft het ministerie van LNV de taak gekregen om dit NBSAP op te stellen; zij zijn hier op dit moment mee bezig. Ook is er in Nederland een particulier initiatief, waar ook veel overheden bij aangesloten zijn, genaamd het Deltaplan Biodiversiteitsherstel⁴ dat zich richt op 5% groenblauwe dooradering in 2030 en 10% in 2050 van het agrarisch gebied. Voor de gebouwde omgeving richt het plan zich op 50% ecologisch beheerd gebied in 2030.

3.1.2 Europese beleidsdoelstellingen

European Green Deal: De Europese Green Deal is een pakket beleidsinitiatieven dat de EU moet helpen met de groene transitie, met als einddoel klimaatneutraliteit in 2050. De Green Deal ondersteunt de omvorming van de EU tot een eerlijke en welvarende samenleving met een moderne en concurrerende economie.

European Pillar of Social Rights: De 'European Pillar of Social Rights (EPSR) is een initiatief van de Europese Commissie dat in november 2017 werd gelanceerd om sociale rechten in Europa te bevorderen en te versterken. Het is een verzameling van 20 principes en rechten die niet wettelijk bindend zijn. Het doel van deze principes is om de sociale dimensie van de EU te versterken en tegelijkertijd de kwaliteit van de werk- en leefomstandigheden in de deelnemende lidstaten te verbeteren. De EPSR moedigt lidstaten aan om hun sociale en arbeidsnormen en wetten aan te passen aan een inclusieve en rechtvaardige samenleving. In bijlage 3 worden de Europese Green Deal doelen en European Pillar of Social Rights gepresenteerd.

3.2 Wetgeving CSRD voor Bedrijven

Een andere internationale afspraak op het gebied van duurzaamheidsverantwoording is de Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD). De CSRD is een Europese richtlijn die verplicht is voor grote ondernemingen. De richtlijn heeft als doel om bedrijven te verplichten transparanter te zijn over hun impact op duurzaamheid en maatschappij, en om inzichtelijk te maken welke risico's zij zelf lopen op dit vlak. De CSRD is aangenomen door het Europees Parlement en is sinds januari 2023 in werking. De CSRD verplicht ondernemingen om informatie openbaar te maken over hun beleid en prestaties op het gebied van duurzaamheid en de impact op de maatschappij en het milieu. De wijze waarop invulling wordt gegeven aan duurzaamheidsverantwoording is vastgelegd in de ESRS (European Sustainability Reporting Standards). Deze informatie zal moeten worden opgenomen in het jaarverslag van het bedrijf en zal moeten voldoen aan bepaalde standaarden en richtlijnen. Mogelijk dat organisaties op den duur zullen moeten voldoen aan de accountantscontrole, dit is echter niet het doel van deze handreiking. De richtlijn beoogt bij te dragen aan een meer duurzame economie en aan het bereiken van de doelstellingen van de Europese Green Deal en de VN Duurzame Ontwikkelingsdoelen.

Door de CSRD te gebruiken kunnen bedrijven de impact van hun activiteiten op de maatschappij en het milieu inzichtelijk maken én kenbaar maken welke risico's zij lopen als gevolg van ecologische en sociale ontwikkelingen. Hierdoor zijn ze beter in staat om duurzaamheidsdoelen te stellen en daarover te verantwoorden. Decentrale overheden zijn niet verplicht om onder de CSRD (of onder andere duurzaamheidswetgeving) te rapporteren. Wel biedt de CSRD de decentrale overheden belangrijke informatie om te bepalen welke bedrijven het beste passen bij hun eigen duurzaamheidsdoelen en om te beoordelen welke bedrijven voldoen aan de eisen voor aanbestedingen en subsidies. Daarnaast hebben decentrale overheden ook een rol in de waardeketen van CSRD-plichtige ondernemingen. Deze ketenpartners zijn op bepaalde punten afhankelijk van informatie van decentrale overheden.

³ Het betreft een netwerk van 27 maatschappelijke- en natuurorganisaties, zie: <https://www.naturepositive.org/>.

⁴ Een netwerk van natuurorganisaties, boeren, burgers, kennisinstellingen, overheden en bedrijven. Zie ook: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/>

In het bijzonder geldt dit voor de financiële instellingen waar decentrale overheden een groot deel van hun financiering vandaan krijgen. Deze instellingen zijn zonder uitzondering CSRD-plichtig en dienen volgens een vast framework (ESRS) te rapporteren over allerhande informatiepunten afhankelijk van welke thema's voor hen van materieel belang zijn. De EU Taxonomy (European Commission, 2023), een classificatiesysteem voor duurzame economische activiteiten, wordt toegepast binnen de CSRD. Transparante informatievoorziening vanuit decentrale overheden helpt hiermee deze partijen te voldoen aan wet- en regelgeving en op hun beurt de maatschappelijke transparantie te tonen die ook voor financiële instellingen steeds belangrijker is. In het bijzonder geldt dit voor de wijze waarop banken zich financieren. De obligatiebeleggers (nationaal en internationaal) waar deze banken hun geld vandaan halen zijn ook in toenemende mate op zoek naar transparantie en aantoonbaarheid over de duurzaamheid van hun investeringen. Er is een brede verwachting vanuit de financieringsmarkt dat bij gebrek aan transparantie en verantwoording in de gehele keten (institutionele belegger, bank, decentrale overheid) de kosten van financiering zullen toenemen. Ook voor decentrale overheden geldt op langere termijn een gezond financieel eigenbelang.

3.3 Overwegingen bij ontbrekende wetgeving

In een maatschappij waarin schaarste aan middelen en capaciteit in toenemende mate dwingen tot het maken van keuzes, neemt het belang toe om je als organisatie te verantwoorden over gemaakte keuzes. De impact die decentrale overheden, via democratische vertegenwoordiging, kunnen maken met hun beleid op het gebied van klimaat, milieu en maatschappij zorgt ervoor dat de verantwoordelijkheid om over gemaakte keuzes te verantwoorden toeneemt. De wereld verandert snel met nieuwe kansen en risico's en de maatschappij vraagt daarbij van decentrale overheden dat zij verantwoordelijkheid nemen. De verantwoording over gemaakte politieke keuzes ligt bij het bestuur. Hoewel decentrale overheden ook nu reeds verantwoording afleggen over gemaakte keuzes door middel van begroting, jaarstukken en andere (financiële-) documenten is deze verantwoording hoofdzakelijk gericht op het toelichten van gerealiseerde prestaties op de door hen zelf als belangrijk veronderstelde doelen.

Maatschappelijke verantwoording over duurzaamheid vormt een aanvulling op de eerdergenoemde politieke verantwoording, en richt zich op de impact die decentrale organisaties kunnen maken en niet zozeer op de gemaakte (politieke) beleidskeuzes. Dat betekent dat duurzaamheids-verantwoording ook gaat over de impact die je als decentrale overheid hebt op de domeinen waar geen actief beleid is gevoerd maar waar actief beleid mogelijk wel een significant effect zou kunnen hebben gehad op klimaat, milieu en/of maatschappij. Daarbij dient te worden opgemerkt dat het maken van keuzes inherent is wanneer sprake is van beperkt beschikbare middelen of een beschikbare capaciteit. Daarbij kunnen de prioriteiten die door decentrale overheden zijn gesteld verschillen. De rapportage over duurzaamheidsthema's kan het politieke en maatschappelijke debat dienen en als zodanig bijdragen aan maatschappelijke prioriteitstellingen.

4. Uitgangspunten duurzaamheidsrapportage/-verantwoording

Deze Handreiking is zich bewust van het belang om tot een evenwichtige duurzaamheids-verantwoording te komen, waarbij klimaat en milieu, sociale en economische aspecten en governance in gelijke mate tot uitdrukking komen. Geconstateerd wordt dat het komen tot een volledig en volwaardige duurzaamheidsverantwoording gecompliceerd is en tijd vraagt om vorm te geven. In dit hoofdstuk worden de uitgangspunten van de Handreiking uiteengezet.

Scope van verantwoording

Decentrale overheden begeven zich in een complex speelveld waarin zij enerzijds actief bijdragen aan duurzame ontwikkelingen door het verduurzamen van eigen activiteiten (het intern perspectief) en tegelijkertijd een regulerende en faciliterende rol vervullen die in de breedte van de maatschappij impact heeft (het extern perspectief). De Handreiking richt zit op zowel het interne perspectief als het externe perspectief.

Het Intern Perspectief: Verduurzaming van eigen bedrijfsvoering

Decentrale overheden staan voor de uitdaging om hun eigen gebouwen en activiteiten te verduurzamen. Dit omvat een breed scala aan initiatieven, zoals het verbeteren van de energie-efficiëntie van gemeentelijke gebouwen, het inzetten op hernieuwbare energiebronnen, en het implementeren van groen inkoopbeleid. De rapportage over deze initiatieven is in de basis weinig gecompliceerd, waardoor prestaties eenvoudig transparant en meetbaar zijn te maken. Decentrale overheden kunnen hiermee de eigen voorbeeldfunctie concretiseren. Decentrale overheden geven hiermee niet alleen een weerspiegeling van de verbondenheid met het duurzaamheidsthema, maar ook een duidelijk signaal naar inwoners, bedrijven en instellingen.

Het Extern Invloedsgebied: Beleid: vergunningen, subsidies en lokale reguleringen

Naast de verantwoordelijkheid voor eigen operaties, hebben decentrale overheden een unieke positie waarin zij kunnen bijdragen aan de duurzaamheid van een gehele regio of gemeente. Zij doen dit onder meer door het verstrekken van vergunningen, het opstellen van regelgeving en het uitgeven van subsidies. Bij het verstrekken van bouw- en milieuvergunningen, bijvoorbeeld, hebben lokale autoriteiten de mogelijkheid om duurzaamheidscriteria op te nemen en ontwikkelingen te sturen richting meer duurzame uitkomsten.

De beoogde duurzaamheidsverantwoording is zowel gericht op het interne als externe perspectief, waarbij het interne perspectief gericht is op de eigen bedrijfsvoering, en het extern perspectief het beleid betreft.

Haalbaarheid (focus aanbrengen)

Voor de implementatie van duurzaamheidsverantwoording is gekozen om gebruik te maken van een groeimodel. Enerzijds omdat beoogd wordt om de duurzaamheidsverantwoording haalbaar te houden, maar des te meer omdat duurzaamheid zelf ook een groeiproces is.

Het meten van voortgang op klimaat- en milieudoelstellingen, zoals CO₂, is in zekere mate gestandaardiseerd en objectief meetbaar. Daarnaast is de informatiebehoefte op dit vlak ook het meest acuut. Aan de andere kant zijn thema's zoals circulariteit en klimaatbestendigheid nog lastiger meetbaar. Ook het meten van sociale aspecten en governance aspecten (bestuurlijke integriteit) zijn gecompliceerd, waardoor het ontwikkelen van effectieve meetinstrumenten meer tijd vraagt en nu nog veelal op eigen (niet gestandaardiseerde) data berust. Beoogd wordt om de set van indicatoren stapsgewijs uit te breiden. In eerste instantie dient het voor decentrale overheden behapbaar te zijn om te starten met duurzaamheidsrapportage, waarbij focus op de belangrijkste thema's van belang is. Stapsgewijs dient de set uitgebreid te worden met andere relevante thema's.

Het belang van uniformering

Een uniforme aanpak voor duurzaamheidsverantwoording is essentieel om de inspanningen en resultaten van decentrale overheden vergelijkbaar te maken. Zonder uniformiteit in de verantwoording, is het uitdagend om de voortgang van duurzaamheidsdoelstellingen op landelijk en lokaal niveau te beoordelen en te vergelijken. Naast de belemmering om decentrale overheden te vergelijken is uniformering gewenst om nationale en Europese duurzaamheidsdoelen te monitoren maar ook om bijvoorbeeld banken te voorzien van gewenste duurzaamheidsinformatie.

De huidige situatie, waarin geen verplichtend kader bestaat voor duurzaamheidsrapportages door decentrale overheden, geeft een extra uitdaging en vraagt om intrinsieke motivatie om te komen tot een eenduidig verantwoordingskader. Door als een neutrale partij te fungeren, zal het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) definities opstellen voor de indicatoren, opdat inzichtelijk is waarover exact gerapporteerd dient te worden door decentrale overheden. Het CBS, met zijn expertise en autoriteit op het gebied van dataverzameling en -analyse, is in een uitstekende positie om de standaardisatie te ondersteunen en daarmee de decentrale overheden te ondersteunen in hun rapportageprocessen. Beoogd wordt namelijk om zo veel mogelijk aan te sluiten bij landelijke en internationale databronnen. Het voordeel van aansluiten bij openbaar toegankelijke databronnen is dat er zo aangesloten kan worden bij (inter)nationale afspraken en statistische informatie. Voorbeelden van dergelijke databronnen zijn: het CBS (o.a. Green Deal Dashboard), de klimaat-effectatlas, en de klimaatmonitor van het Rijk en van de Waterschappen. Benadrukt dient te worden dat het onwenselijk is dat iedere gemeente, ieder waterschap en/of iedere provincie jaarlijks indicatoren dient te berekenen. Dit zal namelijk foutgevoelig zijn en te veel capaciteit vragen. Zoals eerder gesteld: het is onvermijdelijk dat decentrale overheden zelf een deel van de data moeten verzamelen en/of berekeningen moeten maken. Nog niet alle benodigde data zal al beschikbaar zijn vanuit bestaande databronnen; gemeenten zullen ook deels eigen data moeten verzamelen.

Tenslotte verdient het aanbeveling om een centrale database op te zetten en te beheren waar alle duurzaamheidsgegevens van decentrale overheden samenkomen waardoor vergelijkbaarheid en het samenstellen van rapportages mogelijk is. Als vervolgstap op de Handreiking wordt daarom aanbevolen dat het CBS en de koepels (IPO, VNG, UvW) met een gemeenschappelijk plan van aanpak komen voor de data-voorziening, de organisatie ervan en de voorwaarden.

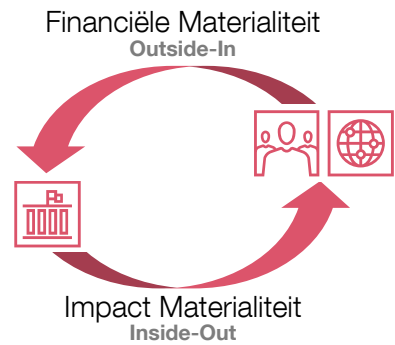
Voorkomen onevenwichtig beeld

De doorontwikkeling in duurzaamheidsverantwoording is zoals hiervoor toegelicht een praktische en strategische keuze. Tegelijkertijd kan hierdoor het risico ontstaan van een onevenwichtig beeld wanneer de verantwoording zich enkel concentreert op milieu- en klimaat aspecten, terwijl andere, even belangrijke, gebieden vooralsnog onderbelicht blijven. Dit kan het beeld geven dat milieu en klimaat de enige prioriteit zijn of een hogere rangorde kennen dan bijv. de sociale aspecten. De schrijvers van dit stuk willen nadrukkelijk aangeven dat dit niet het geval is. In de vervolgstappen zal deze Handreiking zeker verrijkt worden met de andere thema's van ESG.

Het staat decentrale overheden vrij om uiteraard ook nu reeds naar eigen inzicht aanvullende aspecten te belichten in hun duurzaamheidsverantwoording vooruitlopend op het geschetste (in-) groei model. Zeker wanneer de focus van het bestuur meer op sociale aspecten ligt dan op klimaat en milieudoelstellingen, kan dit wenselijk zijn. Dit zorgt voor transparantie, bevordert vertrouwen en onderstreept het belang van een integrale aanpak voor een duurzamere toekomst.

Relevant (materialiteit)

De vraag naar duurzaamheidsverslaggeving verhoogt in zekere mate het aantal onderwerpen waarover decentrale overheden kunnen verantwoorden. Waar voor financiële verslaggeving een overzichtelijke set van onderwerpen bestaat (vermogen en resultaat) kan duurzaamheids verslaggeving een breed scala van onderwerpen omvatten. De CSRD geeft een opsomming van onderwerpen die in dat kader relevant kunnen zijn. In 5.2 wordt hier nader op ingegaan.

De eerste stap is om te bepalen welke duurzaamheidsonderwerpen het meest relevant zijn voor de gemeente of provincie en waterschappen en haar stakeholders. Een handvat om dit te bepalen is een zogenaamde 'dubbele materialiteitsanalyse'. Dubbel verwijst naar het feit dat bedrijven die rapporteren over duurzaamheid de relevantie van een duurzaamheidskwestie vanuit twee perspectieven moeten bekijken. Enerzijds hebben organisaties invloed op mens en milieu, anderzijds hebben duurzaamheid gerelateerde ontwikkelingen impact op de organisatie. De organisatie identificeert de belangrijkste duurzaamheidskwesties die relevant zijn voor hun stakeholders, zoals burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en andere belanghebbenden. Daarnaast identificeert de organisatie de belangrijkste duurzaamheidskwesties die relevant zijn voor hun eigen bedrijfsvoering en strategie, zoals het verminderen van de CO₂-uitstoot, het bevorderen van de circulaire economie, het verbeteren van de luchtkwaliteit en het bevorderen van duurzame mobiliteit. Door beide aspecten in kaart te brengen en hierover te rapporteren, kan de decentrale overheid verantwoording afleggen over de impact van haar activiteiten op de samenleving en het milieu, en tegelijkertijd laten zien hoe duurzaamheid is geïntegreerd in haar eigen beleid en strategie. Dit kan helpen om het vertrouwen van burgers en andere belanghebbenden te winnen en om samenwerking te bevorderen om duurzame doelen, c.q. beleidsdoelstellingen te bereiken. In hoofdstuk 5 wordt een stappenplan hiervoor gepresenteerd.

Bij het selecteren van indicatoren dient men zich bewust te zijn van de mate van beïnvloedbaarheid door de gemeente, het waterschap en/of de provincie. Hierbij dient overigens wel de maakbaarheid van de maatschappij in acht te worden genomen; het blijven slechts indicatoren waarbij er een verondersteld causaal verband is tussen gemeentelijk, waterschaps- en provinciaal beleid en het effect op de indicatoren.

5. Kernset Duurzaamheidsrapportage en -verantwoording

In dit hoofdstuk worden de criteria geformuleerd, waaraan de indicatoren in de kernset ten behoeve van duurzaamheidsrapportage dienen te voldoen. Daarna wordt de opbouw van de kernset toegelicht. Vervolgens wordt de kernset gepresenteerd, met daarna aanvullend drie indicatorensets en wel specifiek voor gemeenten, provincies en waterschappen. De thema's opgenomen in de kernset worden vervolgens toegelicht. Tot slot wordt er een vergelijking gemaakt tussen de kernset en de Green Deal doelen en de SDG's.

5.1 Criteria indicatoren

De indicatoren, welke opgenomen worden in de kernset voor duurzaamheidsrapportage en -verantwoordingen, dienen te voldoen aan vooraf vastgestelde criteria. Namelijk:

- De indicator dient specifiek, meetbaar, acceptabel, realistisch, en tijdgebonden (SMART) te zijn.
- De indicator dient materieel te zijn voor decentrale overheden
- Het meten en verantwoorden van de indicator dient proportioneel te zijn.
- De indicator dient tijdig beschikbaar te zijn. Mocht een relevante indicator niet tijdig beschikbaar zijn, dan is een voorwaarde hiervoor dat deze centraal wordt ontwikkeld opdat deze wel tijdig beschikbaar komt.
- De indicator dient beschikbaar te zijn voor alle decentrale overheden, dit bevordert de onderlinge vergelijkbaarheid.
- Er dient een afweging te worden gemaakt tussen enerzijds landelijk beschikbare indicatoren, en anderzijds zelf uit te rekenen indicatoren.

5.2 Opbouw van de kernset

De kernset is gebaseerd op de CSRD. Zoals eerder benoemd is de CSRD de richtlijn die bepaalde ondernemingen verplicht te rapporteren over duurzaamheid in een duurzaamheidsverslag. Centraal in de CSRD staan de ESRS'en. De ESRS'en zijn gedetailleerde duurzaamheidsrapportage standaarden, welke voorschrijven hoe gerapporteerd dient te worden. De structuur van de ESRS'en wordt gevolgd.

Sector-Agnostische Standaarden				SECTOR-SPECIEFIE STANDAARDEN (komen later)
Cross cutting standaarden	Standaarden per thema			
	Milieu	Sociaal	Governance	SECTOR-PROPORTIONELE STANDAARDEN (komen later)
ESRS 1 Algemene vereisten	ESRS E1 Klimaatverandering	ESRS S1 Eigen werknemers	ESRS G1 Business conduct	
ESRS 2 Algemene toelichtingen	ESRS E2 Vervuiling	ESRS S2 Arbeiders in de waardeketen		
	ESRS E3 Water en mariene hulpbronnen	ESRS S3 Invloed op gemeenschappen		
	ESRS E4 Biodiversiteit & ecosystemen	ESRS S4 Klanten en eindgebruikers		
	ESRS E5 Materiaalgebruik en circulaire economie			

Bron: CRSD overzicht ESRS'en (PricewaterhouseCoopers, z.d.)

Algemene vereisten ESRS 1

ESRS 1, de Algemene vereisten, beschrijft in zes subonderdelen de verschillende aspecten van duurzaamheidsrapportage.

1. Categorieën van ESRS

Voor de duurzaamheidsrapportage van decentrale overheden wordt de ESRS'en structuur zoals opgenomen in de CSRD als uitgangspunt gehanteerd. De wijze van invulling geven aan deze ESRS'en vanuit de context van decentrale overheden wordt onderstaand onder 'ESG ESRS'en' nader toegelicht.

2. Kwalitatieve kenmerken van informatie

Er dient gereflecteerd te worden op de relevantie, getrouwe weergave, vergelijkbaarheid, controleerbaarheid, begrijpelijkheid van de informatie.

- **Relevantie:** er is gekozen voor indicatoren die vanuit het perspectief van de decentrale overheden relevant zijn voor hun stakeholders, waaronder burgers, bedrijven en maatschappelijke organisatie. De dubbele materialiteitsbepaling (punt 3) geeft richting.
- **Getrouwe weergave:** gekozen is voor indicatoren die op hoog-over niveau trends inzichtelijk maken.
- **Vergelijkbaarheid:** gekozen is voor indicatoren die beschikbaar zijn voor de decentrale overheden, waardoor onderling benchmarken mogelijk is.
- **Controleerbaarheid:** Zoals in de uitgangspunten beschreven is er gekozen voor informatie die veelal landelijk beschikbaar is, voor ieder toegankelijk uit bestaande databronnen. Gestreefd wordt naar het voorkomen van het maken van eigen berekeningen.
- **Begrijpelijkheid:** door te starten met een behapbaar aantal indicatoren wordt focus aangebracht. Dit bevordert de begrijpelijkheid voor zowel de decentrale overheden, als de lezer van de duurzaamheidsrapportage. Wanneer mogelijk wordt doorontwikkeld en op den duur uitgebreid.

3. Dubbele materialiteit als basis voor duurzaamheidsrapportage

Volgens de CSRD is het uitvoeren van de dubbele materialiteitsanalyse een verplicht onderdeel voor rapporterende organisaties. Het traject om tot de Handreiking en de kernset te komen, heeft een ander proces gelopen dan beschreven staat in richtlijn van de CSRD. Er is ten tijde van het aanbieden van de Handreiking nog geen dubbele materialiteitsanalyse uitgevoerd. Dit komt omdat het startpunt van het vormgeven van de duurzaamheidsrapportage voor decentrale overheden anders is ten opzichte van organisaties die moeten voldoen aan de CSRD. Er is namelijk gestart vanuit vrijwillige inzet en betrokkenheid bij het onderwerp 'duurzaamheidsrapportage', op deze manier is een diverse groep betrokkenen en belanghebbenden gevormd, die vervolgens ieder vanuit hun eigen perspectief gereflecteerd hebben op de duurzaamheidsthema's vanuit de CSRD. Zodat uiteindelijk een kernset is gevormd die vanuit het gezamenlijk gedragen beeld dat relevant wordt beschouwd voor decentrale overheden. Dit betekent echter niet dat de dubbele materialiteitsanalyse als irrelevant wordt beschouwd; daarom is besloten om de dubbele materialiteitsanalyse alsnog uit te voeren op sectorniveau. De kernset is op diverse onderwerpen nog in ontwikkeling, zo ook op dit onderdeel. Vanuit de dubbele materialiteitsanalyse zullen mogelijk additionele onderwerpen en indicatoren komen die een plek dienen te krijgen in de kernset. Deze zullen dan tegen die tijd worden toegevoegd. Daarnaast wordt vastgehouden aan de kernset die reeds gepresenteerd wordt in 5.3, omdat deze indicatoren en thema's vanuit de praktijk zijn aangedragen als relevant.

Kortom, de huidige kernset zal worden uitgebreid met de resultaten van de nog uit te voeren dubbele materialiteitsanalyse op sectoraal niveau.

De verwachting is dat de dubbele materialiteitsanalyse op sectorniveau voor een groot deel de thema's af zal dekken die relevant zijn voor decentrale overheden. Echter zullen er altijd specifieke thema's zijn waar een betreffende gemeente, provincie of waterschap activiteiten op onderneemt. Daarom wordt aangeraden aan de specifieke organisaties om een eigen dubbele materialiteitsanalyse uit te voeren en de resultaten hiervan op te nemen in de duurzaamheidsrapportage. De dubbele materialiteitsanalyse uitgevoerd op sectorniveau kan als leidraad gebruikt worden voor deze eigen dubbele materialiteitsanalyse.

Stappen dubbele materialiteitsanalyse

Vanuit de CSRD zijn er zeven stappen te volgen om tot een dubbele materialiteitsanalyse te komen (PricewaterhouseCoopers, z.d.-b) Deze zullen in de komende periode worden uitgevoerd.

- I Identificeer belanghebbenden en betrek hen bij de analyse
  - Denk hierbij aan primaire gebruikers, getroffen stakeholders en stille stakeholders (bijv. de natuur).
- II Stel een lijst op van mogelijk relevante duurzaamheidszaken/-thema's
  - stel de waardecreatie van de eigen organisatie vast en geef inzicht in de keten

Een waardecreatiemodel bestaat over het algemeen uit:

- invoer (input): Hierbij kan gedacht worden aan: financiële middelen, menselijke middelen, informatie en data, infrastructuur, weg- en regelgeving
- Proces (activiteiten en beleidsvoering): Hierbij kan gedacht worden aan: beleid maken en uitvoeren, dienstverlening, burgerparticipatie, samenwerking en partnerschappen, toezicht en handhaving
- Uitvoer (output): Hierbij kan gedacht worden aan: infrastructuur en voorzieningen, dienstverlening, veiligheid en handhaving, informatievoorziening
- Uitkomst (outcome): Hierbij kan gedacht worden aan: kwaliteit van leven, economische ontwikkeling, duurzaamheid, sociale cohesie, burgerserviceniveau
- Impact: Hierbij kan gedacht worden aan: langetermijnonwikkeling, klimaat en milieu, sociale gelijkheid, publiek vertrouwen

Dit waardecreatiemodel kan worden weergegeven als een diagram waarin de bovenstaande componenten met pijlen aan elkaar zijn verbonden om de stroom van input naar impact te laten zien.

- III Definieer impacts, risico's en kansen
- IV Beoordeel de impacts
- V Beoordeel de financiële kansen en risico's
- VI Stel het materialiteitsoverzicht op
- VII Bepaal de strategisch implicaties;

4. Voorbereiding en presentatie van duurzaamheidsinformatie

Er is over het algemeen gekozen voor indicatoren die herleidbaar zijn vanuit een toegankelijke databron; hierdoor is vergelijken tussen organisaties onderling en over de jaren heen mogelijk. Daarnaast is er aandacht voor het zo tijdig mogelijk presenteren van data. Indien databronnen verouderd zijn, wordt ingezet op het verkrijgen van recentere data. In bijlage 5 worden de definities en bronnen van de indicatoren gepresenteerd.

5. De link met andere delen van de bedrijfsrapportage

Aangezien de indicatoren inzicht geven in diverse facetten van de ondernomen activiteiten van gemeenten, provincies en waterschappen, is op inhoud een link te leggen met de begrotingen en jaarverslagen van de betreffende organisaties. Wanneer dit specifiek het geval is, dient de organisatie dit te vermelden.

Algemene toelichtingen ESRS 2

De kernset en de aanvullende sets voor gemeenten, provincies en waterschappen is in een werkgroep tot stand gekomen waarbinnen diverse decentrale overheden vertegenwoordigd waren. Daarnaast sloten consultants/accountants, het CBS en de Vrije Universiteit Amsterdam aan. Het doel van deze vrijwillige werkgroep was het bundelen van de (denk)kracht om tot een duurzaamheidsrapportage/-verantwoording te komen voor alle decentrale overheden. Om deze reden is een Handreiking opgesteld, zodat het starten met het rapporteren over duurzaamheid toegankelijk wordt gemaakt.

Gekozen is om aan te sluiten bij hetgeen landelijk reeds beschikbaar is. Waar mogelijk wordt gebruik gemaakt van landelijk beschikbare data, in enkele gevallen dient de organisatie eigen data te gebruiken. De data-definities geven de rapporterende organisatie handvaten.

Maatstaven, doelen en beleidsdoelstellingen

Naast de set van indicatoren (onderdeel van de maatstaven) vormen doelen en beleidsdoelstellingen belangrijke onderdelen van de duurzaamheidsrapportage, conform de logica, opzet en vereisten van de CSRD. Bij de doelen gaat het om duurzaamheidsdoelen van de rapporterende eenheid zelf, terwijl de beleidsdoelstellingen verwijzen naar de 'policy goals' op nationaal, Europees en mondiaal niveau.

De rapportage dient plaats te vinden in meetbare, resultaatgerichte en termijn-gebonden doelen voor materiële duurzaamheidsthema's die de betrokken decentrale overheid voor het beoordelen van de gemaakte voortgang heeft bepaald (zie materialiteitsanalyse op sectorniveau). In lijn met de CSRD beveelt de Handreiking aan om voor ieder eigen doel op ESG terrein de volgende punten in de rapportage op te nemen:

- de reikwijdte, periode, nulmeting, voortgang, methodologieën, databronnen, betrokkenheid van stakeholders bij doelvaststelling;
- een beschrijving van de relatie en afstemming van de doelen met nationale, EU- of internationale beleidsdoelstellingen;
- hoe de doelen rekening houden met de ruimere context van duurzame ontwikkeling en/of de lokale situatie waar impacts optreden.

Indien de rapporterende eenheid voor een materialiteitsrelevant thema geen specifiek eigen doel heeft geformuleerd, wordt aanbevolen om in de rapportage aan te geven wat de impact, risico en kansen zijn van specifieke maatregelen/acties en hoe de voortgang is op desbetreffende beleidsdoelstelling.

Naast de eigen beschrijving van de doelen maken deze ook deel uit van de rapportage over elk van de duurzaamheidsthema's. Zo omvat bijvoorbeeld het thema Klimaatverandering (E-1) naast indicatoren over energieverbruik en scope 1, 2 en 3 emissies ook rapportage-eisen op het gebied van doelen en beleid, transitieplan, maatregelen en middelen, en financiële effecten van fysieke impacts (van klimaatverandering), transitierisico's en klimaatkansen.

Ter ondersteuning van de decentrale overheden in hun opstelling van duurzaamheidsrapportages zijn in de Handreiking naast de set van indicatoren ook overzichten opgenomen van nationaal geldende Europese beleidsdoelstellingen op het gebied van Environment en Social. Het gaat daarbij in het bijzonder om de wettelijk verplichte European Green Deal doelen en de European Pillar of Social Rights. Voor wat betreft de mondiale beleidsdoelstellingen is een overzicht opgenomen van de SDGs. Naast deze beleidskaders is ook een koppelingslijst samengesteld, waarin per indicator wordt aangegeven aan welke beleidsdoelstellingen deze gerelateerd is. Deze koppelingslijst kan behulpzaam zijn bij het opstellen van de thematische rapportage-onderdelen.

ESG ESRS'en

De thema's van de ESRS'en voor Environment, de Social en de Governance zijn als basis genomen in de ontwikkeling van de kernset voor decentrale overheden. Dit wordt onderstaand per onderdeel nader toegelicht. Vervolgens is gekeken naar wat momenteel reeds beschikbaar is aan informatie en welke informatie relevant is om over te rapporteren door decentrale overheden. Daarbij wordt erkend dat niet alle informatie al voorhanden is, bijvoorbeeld omdat er nog geen meetinstrumenten/-methodieken voor zijn. Hiervoor wordt een ontwikkelopgave opgenomen. Hierin verschilt de aanpak van de kernset voor decentrale overheden van de CSRD: met de kernset wordt beoogd laagdrempelig de stap te zetten richting verantwoording over ESG informatie, met het doel dit op langere termijn uit te breiden. Beschikbaarheid van de data en een goed beeld of iets gemeten kan worden is cruciaal. De CSRD verplicht organisaties vanaf het begin te rapporteren over alles wat van belang is voor de organisatie, waarbij er minder aandacht is voor data-beschikbaarheid. Het is echter op den duur de bedoeling dat de kernset een volledig beeld geeft, net zoals de CSRD.

Onderstaand wordt voor Environment, Social, Governance en de aanvullende kernset toegelicht wat de achterliggende gedachte is en wat de overwegingen zijn.

Environment

Voor Environment zijn er vijf ESRS standaarden opgesteld, namelijk: klimaatverandering, verontreiniging, water en mariene hulpbronnen, biodiversiteit en ecosystemen, en materiaalgebruik en circulaire economie. Ieder van deze thema's is relevant voor de decentrale overheden. Merkbaar is dat de thema's onder Environment tot op zekere hoogte goed te meten zijn; er zijn beschikbare meetmethodieken en -instrumenten voorhanden waar op kan worden aangesloten. Hierbij kan gedacht worden aan de energietransitie, waarbij o.a. gasverbruik en CO₂ uitstoot passende indicatoren zijn, waarover consensus bestaat hoe deze te meten, en waarvoor databronnen beschikbaar zijn. Niet voor alle thema's onder Environment zijn echter meetinstrumenten beschikbaar; overigens is er over het algemeen wel reeds een beeld over wat ongeveer gemeten dient te worden. Dit geldt bijvoorbeeld o.a. voor circulariteit en biodiversiteit. Er is een gedragen beeld dat er voor deze thema's inzicht dient te komen in respectievelijk materiaal/-afvalstromen, en zaken als hitte, water en droogte. Landelijk wordt gewerkt aan meetinstrumentarium hiervoor. In de kernset zal hier op den duur op worden aangesloten, vandaar dat er een ontwikkelopgave is opgenomen.

De derde ESRS, water en mariene hulpbronnen, komt niet terug in de kernset. Deze is echter wel vertegenwoordigd in de aanvullende set voor Waterschappen, omdat Waterschappen verantwoordelijkheden hebben en activiteiten ondernemen die passen bij dit thema.

Social

Voor Social zijn vier ESRS standaarden opgesteld, namelijk: eigen personeel, werknemers in de waardeketen, getroffen gemeenschappen, en consumenten en eindgebruikers. In de kernset worden alleen de laatst genoemde twee ESRS'en (getroffen gemeenschappen en consumenten en eindgebruikers) opgenomen onder Social. De reden hiervoor is als volgt: zoals eerder vermeld zijn publieke banken onderhevig aan de CSRD, en zullen zij dus hun impact op de ESRS'en moeten rapporteren. De publieke banken zullen hiervoor informatie nodig hebben van decentrale overheden, en dan specifiek de impact van de eigen organisatie van de decentrale overheden. De eerste twee ESRS'en van social (eigen personeel en werknemers in de waardeketen) hebben hier raakvlakken mee. De informatie die de publieke banken nodig hebben vanuit de decentrale overheden, zijn in de kernset ondergebracht onder een separaat thema, namelijk 'eigen organisatie', welke separaat gepresenteerd is onderaan de kernset. Hier zullen dan ook de twee ESRS'en over het eigen personeel en de werknemers in de waardeketen een plek krijgen.

De overige twee ESRS'en (getroffen gemeenschappen, en consumenten en eindgebruikers) staan wel onder Social opgenomen. Voor getroffen gemeenschappen zullen de decentrale overheden, indien relevant, kwalitatief moeten beschrijven of er preventie en/of herstel acties zijn. Vanuit de context van overheden gekeken, zal dit veelal gaan over de samenleving. Vandaar dat de naam van deze ESRS is aangepast naar 'getroffen gemeenschappen en samenleving'.

Ook de vierde ESRS, consumenten en eindgebruikers, is aangepast, zodat deze beter past bij de context van decentrale overheden. Deze ESRS wordt 'inwoners' genoemd. Voor decentrale overheden staan de inwoners centraal, in tegenstelling tot ondernemingen waar consumenten en eindgebruikers centraal staan. Wat betreft inhoud wijzigt de ESRS niet, ESRS gaat namelijk over persoonlijke veiligheid, privacy en sociale inclusie, wat ook relevant is voor decentrale overheden. Onder de vierde ESRS 'Inwoners' is naast indicatoren over privacy en klachten, een tweetal indicatoren toegevoegd vanuit het raamwerk Brede Welvaart van het CBS. Eerder werd gesteld dat ondanks dat wordt gestart met het raamwerk ESG, de stip op de horizon het borgen van de link met Brede Welvaart en het integreren van de brede welzijnsindicatoren is. Vanuit het perspectief van decentrale overheden is de verantwoordelijkheid voor de woonomgeving van de inwoners en het vertrouwen wat zij hebben in de decentrale overheid een belangrijk punt. Dit geldt zowel voor gemeenten, provincies, als voor de waterschappen. Door het toevoegen van deze indicatoren, is een eerste stap gezet richting het integreren van de Brede Welvaartsindicatoren in de ESG systematiek. In de aanvullende kernsets van gemeenten en provincies zijn enkele andere Brede Welvaartsindicatoren opgenomen.

Governance

Voor Governance is er één ESRS, namelijk: Zakelijk gedrag. Gesteld wordt dat Professioneel gedrag een beter passende term is voor decentrale overheden. Qua inhoud wijzigt er niets; de lading van de ESRS blijft hetzelfde.

Aanvullende kernsets Gemeenten/Provincies/Waterschappen

Gedurende het opstellen van de kernset werd inzichtelijk dat veel van de ESRS'en op een gelijksoortige wijze toepasbaar zijn op zowel gemeenten, provincies als waterschappen. Echter, wat betreft verantwoordelijkheden en activiteiten verschillen de organisaties op vlakken. Daarom is gekozen om aanvullend drie sets op te stellen, waar de specifieke onderwerpen van de gemeenten, provincies en waterschappen terug komen.

In de aanvullende kernsets van de gemeenten en provincies is bij Environment meer aandacht voor de specifieke activiteiten en verantwoordelijkheden van deze organisaties op het gebied van o.a. duurzame mobiliteit, openbaar vervoer en groen. Onder Social is, net zoals in de kernset, gekeken naar Brede Welvaartsindicatoren relevant voor gemeenten, dan wel provincies.

Voor waterschappen is de kernset op het onderdeel Environment uitgebreid. Waterschappen ondernemen diverse activiteiten in het kader van klimaatverandering en verontreiniging. Maar logischerwijs is met name ESRS 'Water en mariene hulpbronnen' terug te vinden in deze aanvullende set.

Eigen Organisatie

Tot slot is een separaat blok toegevoegd in de kernset over de 'Eigen organisatie. Onder dit thema zijn indicatoren toegevoegd die inzicht geven in de eigen organisatie van de decentrale overheden, verdeeld over de thema's Environment, Social en Governance. Er wordt in de kernset specifiek aandacht gegeven aan ESG indicatoren van de eigen organisatie als gevolg van de doorwerking van de CSRD verplichting vanuit de publieke banken naar de decentrale overheden.

Doorwerking CSRD in de keten naar publiek domein / decentrale overheden

De eerder beschreven CSRD wetgeving voor bedrijven geldt niet alleen voor de banken waar decentrale overheden zaken mee doen, ook andere partijen waar decentrale overheden mee te maken hebben kunnen vanuit de CSRD behoefte hebben aan additionele (duurzaamheids)informatie. De publieke partijen vallen zelf echter buiten de reikwijdte van de CSRD en hoeven hier dus zelf niet te rapporteren conform deze richtlijn. De CSRD is niet van toepassing op decentrale overheden; ook zijn tot nu toe geen plannen bekend dat decentrale overheden onder de CSRD (of een gelijksoortige) richtlijn zullen komen te vallen. Decentrale overheden hebben dus geen direct belang (eigen rapportageverplichtingen) om bepaalde informatie te verzamelen en hierover te rapporteren, maar wel een secundair belang (ten behoeve van rapportageverplichtingen van derden). Dit is niet anders dan voor ondernemingen die zelf niet onder de CSRD vallen. Wat wel een verschil is, is de unieke positie van een decentrale overheid. Enerzijds is er (veelal) het gebrek aan concurrentie; waar marktpartijen gemakkelijker in te ruilen zijn voor een alternatief, is de overheid per definitie een soort monopolist. Anderzijds is er het element dat er sprake is van een democratisch gekozen vertegenwoordiging. De grondwettelijke grondslag van hun bestaan wortelt hen in de diepste laag van ons (bestuurs)rechtelijke systeem. Hoewel decentrale overheden niet hoeven te rapporteren conform de CSRD kunnen zij wel hun voordeel doen met de informatie die bedrijven onder de CSRD verstrekken, decentrale overheden kunnen hiermee hun toeleveranciers toetsen op verschillende duurzaamheidscriteria.

Informatiebehoefte banken

Zoals eerder aangegeven is de informatiebehoefte van een onderneming die op grond van de CSRD moet rapporteren afhankelijk van de gekozen materiële thema's op grond van de dubbele materialiteitsanalyse. De gekozen thema's bepalen volgens de richtlijn van de ESRS'en welke informatiebehoefte hier bij hoort. Wanneer puur vanuit een bancaire perspectief gekeken wordt, dan zijn de volgende thema's voor de hand liggend om te kwalificeren als materieel:

- Klimaatverandering (mitigatie en adaptatie)
- Water en mariene hulpbronnen
- Water vervuiling
- Biodiversiteit en ecosystemen
- Gebruik hulpbronnen en circulaire economie
- Getroffen gemeenschappen
- Bedrijfsethiek en cultuur
- Eigen werknemers (geen informatie nodig vanuit de decentrale overheden)

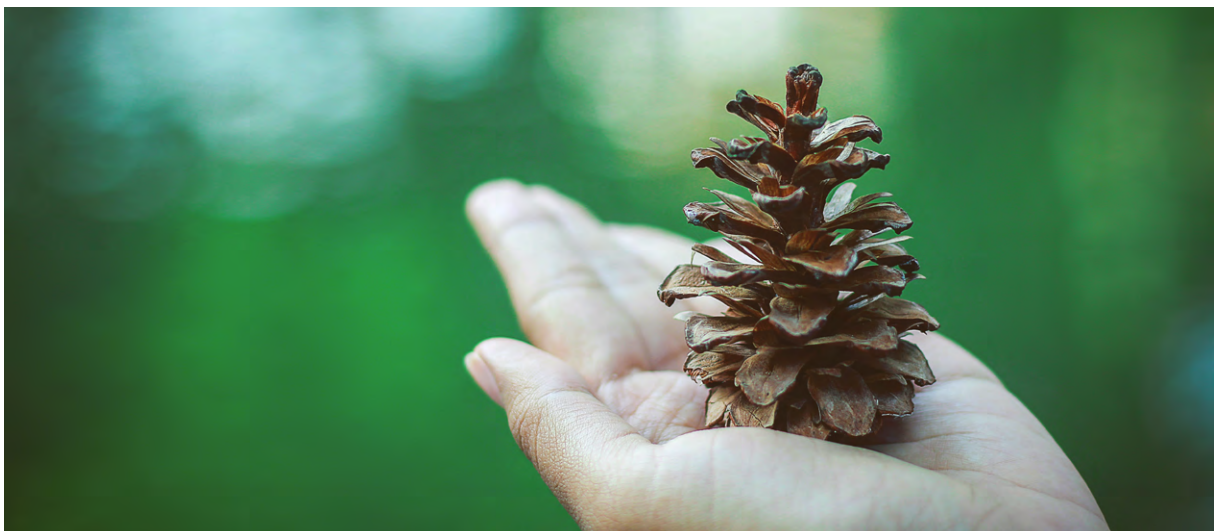
Publieke banken financieren voornamelijk decentrale overheden en organisaties in het publieke domein met een link naar de Nederlandse overheid. Publieke banken zijn onderhevig aan de CSRD en zullen dus hun impact op de hierboven genoemde onderwerpen moeten rapporteren. Om dit toereikend te kunnen doen zullen zij ook informatie over deze thema's in hun ketens moeten gaan opvragen waarvan hun financieringsketen een van de belangrijkste onderdelen is. Het is daarom aannemelijk dat de CSRD-gerelateerde informatiebehoefte van de publieke banken ook bij de decentrale overheden die klant zijn van de publieke banken neergelegd zal worden. De aanwezigheid van duurzaamheidsrapportages van decentrale overheden kan op termijn van invloed zijn op rentepercentages.

De informatiebehoefte van de publieke banken is opgenomen in de kernset onder 'eigen organisatie'. Hierbij dient benadrukt te worden dat ook de indicatoren opgenomen ten behoeve van de informatiebehoefte van de publieke banken nog in ontwikkeling zijn. Diverse indicatoren zijn nog niet concreet genoeg geformuleerd. Er dient onder andere aanscherping te komen in enkele definities, zodat decentrale overheden op dezelfde wijze, over dezelfde jaren rapporteren. In de komende periode zal hier aan gewerkt worden.

5.3 Kernset en aanvullende sets

Op de volgende pagina's worden de kernset en de aanvullende sets voor gemeenten, provincies en waterschappen gepresenteerd.

In bijlage 4 worden de kernset en de aanvullende sets voor gemeenten, provincies en waterschap toegelicht. In bijlage 5 worden de datadefinities per indicator gepresenteerd.

Legenda		
Beschikbare data	Eigen data	Ontwikkeldata

Basis kernset (1/2)					
Environmental	Indicator	Social	Indicator	Governance	Indicator
E1 Klimaatverandering		S3 Getroffen gemeenschappen & samenleving	Preventie en herstel: inzicht in acties die ondernomen worden om negatieve impact te voorkomen, te mitigeren of te herstellen (beschrijvend)	G1 Professioneel gedrag	Fraudemeldingen
Energietransitie					Aantal meldingen klokkenluideregeling
Energieverbruik	Gasverbruik	S4 Inwoners	Datalekken		Aantal integriteitsmeldingen
	Elektraverbruik		Bestaan en werking klachtenprocedure		%Woo-verzoeken door gemeenten binnen de in de wet gestelde beslistermijn beantwoord
	CO2-uitstoot		Tevredenheid met de woonomgeving		Aantal Woo verzoeken, afgezet tegen het aantal inwoners
	Totaal bekende hernieuwbare energie		Vertrouwen in instituties		
	Warmteverbruik				
Klimaatadaptatie					
Hitte	Gemiddelde oppervlaktetemperatuur				
	Gezondheidsrisico ouderen (agv hittestress)				
Water	Ontwikkelopgave: Toe of afname panden in gebieden waar aandachtspunten zijn vanuit water- en bodemsysteem (aansluiten bij regionale monitor klimaatadaptatie)				
Droogte	De toe- of afname van de waterbergingscapaciteit in de tijd				
E2 Verontreiniging					
Luchtkwaliteit	Blootstelling NO2+PM10				
Bodem	Bodemkwaliteit				
E4 Biodiversiteit en ecosystemen					
Soorten	Aantal soorten wilde bijen				
Habitats - ecosystemen	Oppervlakte ecologisch beheerd groen				
Ontwikkelopgave	Ontwikkelopgave om gestandaardiseerde indicatoren tbv biodiversiteit				
E5 Materiaalgebruik en circulaire economie					
Materiaalsubstitutie / Levensduur-verlening/ Hoogwaardige verwerking	Ontwikkelopgave: In afwachting van het monitoringsraamwerk van het Rijk, conform het Nationaal Programma Circulaire Economie				

Legenda		
Beschikbare data	Eigen data	Ontwikkeldata

Basis kernset (2/2)

Eigen organisatie - Environment		Eigen organisatie - Social		Eigen organisatie - Governance	
Klimaatimpact	Scope 1 en 2				
	Voortgang Parijsakkoord				
Eigen vastgoed	Scope 3				
	Energielabels				
	Vierkante meters eigen vastgoed				
	Elektriciteitsverbruik				
	Gasverbruik				
	Gebruik stadswarmte				
	EAN codes				
	CO2-prestatieladder				
	Fysieke klimaatrisico's gemeentelijk vastgoed				
	Invoering wettelijke taken	Afval: inzameling, scheiding en hergebruik			
Beleid/acties fysieke klimaatrisico's	Overstromingen				
	Aanpak bodemdaling en verschuiving				
Vrijwillige onderwerpen Eigen organisatie		Vrijwillige onderwerpen Eigen organisatie			
Klimaatimpact	Meerjarenplan incl. verduurzamingsplannen	Lonen (S1 Eigen personeel)	Loonkloof		
	Gemeentelijke infrastructuur	S2 Werknemers in de waardeketen)	Incidenten werknemers (in de voorraadketen)		
	Gemeentelijk waterbeheer	Goed werkgeverschap	% realisatie quotum participatiewet		
	Hitteproblematiek en sociale gevolgen	Invoering wettelijke taken	Wet maatschappelijke ondersteuning, Participatiewet, Jeugdhulp		
	Klimaatbestendig groen/biodiversiteit bebouwde omgeving		Huisvesting culturele instellingen		
	Realisering groen-blauw dooradering		Huisvesting scholen		
	Materiaalgebruik renovatie & ontwikkeling vastgoed (incl aanbested werk)				

Legenda		
Beschikbare data	Eigen data	Ontwikkeldata

Aanvullend Gemeenten					
Environmental	Indicator	Social	Indicator	Governance	Indicator
E1 Klimaatverandering		S4 Inwoners			
<i>Duurzame mobiliteit</i>	Dekkingsgraad laadbehoefte van elektrische auto's	Wonen	Tevredenheid met de woning		
	Aantal Deelauto's	Welzijn	Tevredenheid met het leven		
<i>Openbaar vervoer</i>	Verplaatsingen - Trein		Tevredenheid met vrije tijd		
	Verplaatsingen - Bus/tram/metro	Gezondheid	Ervaren gezondheid		
<i>Groen</i>	Oppervlakte openbare ruimte groen totaal excl agrarisch		Personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen		
	Het aantal bomen per inwoner		Overgewicht		
E5 Materiaalgebruik en circulaire economie		Samenleving			
Grondstoffen verminderen	Huishoudelijk restafval		Vertrouwen in anderen		
			Sociale cohesie		
			Vaak onveilig voelen in de buurt		
		Arbeid en inkomen	Nettoarbeidsparticipatiegraad		
			Brutoarbeidsparticipatiegraad		
			Mediaan besteedbaar inkomen		

Legenda		
Beschikbare data	Eigen data	Ontwikkeldata

Aanvullend Provincies

Environmental	Indicator	Social	Indicator	Governance	Indicator
E1 Klimaatverandering		S4 Inwoners			
<i>Duurzame mobiliteit</i>	Verplaatsingen - Bus/tram/metro	<i>Voldoende recreatieruimte</i>	Beschikbare recreatieruimte per inwoner		
<i>Openbaar vervoer</i>	% duurzame bussen	<i>Krapte op de woningmarkt</i>	% zoekende starters		
	% duurzame trams		% doorstroom die niet verder kan		
<i>Groen</i>	Oppervlakte openbare ruimte groen totaal excl agrarisch		Tevredenheid woning		
<i>Energie transitie</i>	% woningen 'van het gas af'	<i>Gezondheid</i>	kwaliteit van woningen		
	% gerealiseerde aansluitingen tov gewenste aansluitingen		Overgewicht		
<i>Klimaatadaptatie</i>	toename % groen in de openbare ruimte		Levensverwachting		
<i>Biobased bouwen</i>	% biobased areaal	<i>Arbeid en vrije tijd</i>	Tevredenheid met vrije tijd		
	% toepassing biobased: denk aan houtbouw of iets anders		Nettoarbeidsparticipatiegraad		
<i>Landbouw</i>	% kringloop landbouw		Tevredenheid met werk		
		<i>Samenleving</i>	Mediaan besteedbaar inkomen		
		<i>Veiligheid</i>	Vertrouwen in anderen		
		<i>Algemeen</i>	Vaak onveilig voelen in de buurt		
			Perceptie rondom milieuproblemen		

Legenda		
Beschikbare data	Eigen data	Ontwikkeldata

Aanvullend Waterschappen

Environmental	Indicator	Social	Indicator	Governance	Indicator
E1 Klimaatverandering	Teruggewonnen energie: m3 biogas/ gas				
	Teruggewonnen / opgewekte energie: Kwh				
E2 Verontreiniging					
Zuiveringsprestaties	% RWZI's dat voldoet aan zuiveringsprestaties uit de vergunningen/ vergunningseisen				
Gezuiverd water	Aantal RWZI's (RioolWaterZuiveringsInstallaties)				
	Nalevingspercentage RWZI's voor vergunningseisen				
	Voldoen aan afname verplichting richting gemeenten				
E3 Water en mariene hulpbronnen					
KRW (Kader Richtlijn Water)	% Waterlichamen dat voldoet aan KRW-eisen				
Zwemwater	% officiële zwemwaterlocaties dat voldoetaan zwemwaterkwaliteitseisen				
	Aantal zwemwaterlocaties met blauwalg				
Waterveiligheid	% van aantal KM's waterkeringen dat voldoet aan norm jaar 2050				
Wateroverlast/ Voldoende water	% beheergebied dat voldoet aan de wateroverlastnorm				
	% beheergebied met acties voor oplossing wateroverlast norm				
Klimaatmonitor	Mate van energieneutraliteit				

5.4 Kernset in relatie tot mondiale en Europese beleidsdoelstellingen

Dit hoofdstuk legt de link tussen de kernset (en aanvullende sets) en de brede internationale doelen zoals die van de SDG's en de European Green Deal (EGD). Deze analyse is uitgevoerd, omdat ten tijde van het opstellen van de Handreiking vanuit betrokkenen werd aangegeven dat hier behoefte aan was. Decentrale overheden zijn dikwijls reeds gestart met duurzaamheidsverantwoording langs bijvoorbeeld de SDG's, deze analyse laat zien dat de kernset hoogover dezelfde informatie beslaat. Beoogd wordt een eventuele overstap naar de kernset te vergemakkelijken. In paragraaf 5.4.2 wordt de link gelegd tussen de Green Deal doelen en de kernset, zodat decentrale overheden zicht hebben op welke wijze zij een bijdrage leveren de nationale doelen, welke een doorvertaling zijn van de Europese doelstellingen.

5.4.1 Kernset en de SDG's

In paragraaf 3.1 'Internationale en Nationale Doelstellingen' zijn de SDG's opgenomen. De SDG's zijn 17 wereldwijd erkende doelen opgesteld door de Verenigde Naties:

1. Geen armoede	10. Ongelijkheid verminderen
2. Geen honger	11. Duurzame steden en gemeenschappen
3. Goede gezondheid en welzijn	12. Verantwoorde consumptie en productie
4. Kwaliteitsonderwijs	13. Klimaatactie
5. Gendergelijkheid	14. Leven in het water
6. Schoon water en sanitair	15. Leven op het land
7. Betaalbare en duurzame energie	16. Vrede, justitie en sterke publieke diensten
8. Eerlijk werk en economische groei	17. Partnerschap om doelstellingen te bereiken
9. Industrie, innovatie en infrastructuur	

In bijlage 2 worden deze doelen, inclusief een korte beschrijving, gepresenteerd.

Diverse decentrale overheden rapporteren al over de SDG's. Wanneer de bovenstaande doelen vergeleken worden met de gepresenteerde indicatoren uit de kernset en de aanvullende sets voor gemeenten, provincies en waterschappen, kan hoogover geconcludeerd worden dat er een zekere mate van overlap in zit. Om de organisaties die al begonnen zijn met het rapporteren op de SDG's op weg te helpen, is een analyse uitgevoerd. Gekeken is in hoeverre de kernset en aanvullende sets (5.2), welke gebaseerd zijn op de CSRD en aangevuld met thema's die relevant zijn voor decentrale overheden, raakvlakken hebben met de 17 SDG's. Belangrijk om te benadrukken is dat de doelen op hoogover niveau zijn gekoppeld, gekozen is voor de 'best passende' SDG bij de indicator. Logischerwijs kan het voorkomen dat een indicator te linken is aan meerdere SDG doelstellingen. Deze analyse tussen de kernset en aanvullende sets en de SDG's wordt als eerste startpunt aan de decentrale overheden aangeboden, opdat zij hier naar eigen inzicht op voort kunnen bouwen. Het is aan de organisaties vrij om deze aan te vullen en/of aan te passen.

Geconstateerd wordt dat het overgrote deel van de 17 overkoepelende SDG's terug te vinden is in de kernset/aanvullende sets. Dit geldt niet voor SDG 1 Armoede, SDG 5 Gendergelijkheid, en SDG 17 Partnerschap om doelstellingen te bereiken. SDG 1 Armoede richt zich hoofdzakelijk op extreme armoede en het opbouwen van weerbaarheid van armen en kwetsbaren. In de kernset zijn indicatoren opgenomen aangaande inkomen, deze passen echter beter onder SDG 10 Ongelijkheid verminderen, omdat deze doelstelling meer gericht is op inkomensstroom. SDG 5 Gendergelijkheid is gericht op gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes. In de kernset zijn geen indicatoren opgenomen die specifiek gericht zijn hierop. SDG 17 Partnerschap om doelstellingen te bereiken gaat over het versterken van implementatiemiddelen en wereldwijd partnerschap. Dit is voor de kernset voor decentrale overheden geen relevant doel om op te nemen.

In bijlage 6 zijn de (kern)sets weergegeven, inclusief de SDG's waar de betreffende indicatoren aan bijdragen.

5.4.2 Kernset en de doelen op het terrein van de Green Deal

In 2019 presenteerde de Europese Commissie de Europese Green Deal. De Europese Green Deal is een reeks beleidsinitiatieven van de Commissie – Von der Leyen met als doelstelling Europa in 2050 klimaatneutraal te maken. In 2030 moet bijvoorbeeld de CO₂-uitstoot al met 55 procent verminderd zijn ten opzichte van 1990. De Green Deal bestaat uit verschillende beleidsafspraken op het gebied van klimaatverandering en energietransitie, milieukwaliteit en circulariteit, en natuur en biodiversiteit. Eén van de belangrijkste doelen van de Green Deal is klimaatverandering tegen te gaan. In bijlage 3 worden de Europese Green Deal doelen gepresenteerd.

Vanuit de Europese Commissie zijn circa 200 kwantitatieve doelstellingen geformuleerd die onder de European Green Deal vallen, welke vervolgens geclassificeerd kunnen worden onder zeven thema's:

- Klimaatambitie
- Schone, betaalbare en zekere energie
- Industriële strategie voor een schone en circulaire economie
- Duurzame en 'slimme' mobiliteit
- Vergroening van het gemeenschappelijk landbouwbeleid / Strategie "van boer tot bord"
- Biodiversiteit behouden en beschermen
- Richting een ambitie van nul vervuiling voor een gifvrij milieu

Er is een analyse uitgevoerd welke indicatoren vanuit de kernset en/of aanvullende sets bijdragen aan de specifieke Green Deal doelen. Hierbij is gekeken naar directe link tussen enerzijds hetgeen de indicator meet en anderzijds waar het betreffende doel voor staat. Er is gekozen om maximaal vijf doelstellingen te koppelen per indicator, waarbij kritisch is gekeken naar de meest directe koppeling tussen indicator en doel. Diverse doelen haken namelijk op elkaar in en zijn op (in)directe manier aan elkaar gelieerd en/of hebben een zekere overlap.

Ter illustratie: de indicator 'CO₂-uitstoot' is gekoppeld aan twee Green Deal doelen, namelijk: Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target) en Reduce at least 55% GHG emissions compared to 1990 levels, by 2030. Er is bewust voor gekozen om doelstellingen aangaande duurzame mobiliteit of hernieuwbare energie niet te koppelen aan de indicator, ondanks dat geredeneerd kan worden dat beide een link hebben met CO₂. Echter, beide doelen hebben een directere link met respectievelijk indicatoren over het gebruik van openbaar vervoer en de schone opwek; en daarom is ervoor gekozen deze doelen aan de meer specifieke indicatoren te koppelen. Deze redenatielij is gehanteerd gedurende de gehele analyse.

In bijlage 7 is de koppelingen tussen de indicatoren en de Green Deal doelstellingen gepresenteerd.

Naast de European Green Deal (EGD) is ook de European Pillar of Social Rights (EPSR) een belangrijk onderdeel van het Europees duurzaamheidsbeleid. Hoewel de EPSR als beleidsdoelstelling in CSRD wordt genoemd, is deze op dit moment nog minder ver ontwikkeld dan de EGD. In de Handreiking ligt de focus daarom vooral op de beleidsdoelstellingen die aansluiten op de huidige praktijk van decentrale overheden (d.w.z. SDG's en de EGD).

5.5 Groeimodel: doorontwikkeling van duurzaamheidsrapportage

De voorliggende handreiking wordt aangeboden aan Commissie BBV en Commissie BADO, dit betekent echter niet dat het voorliggende product volledig is. Zoals eerder aangegeven: duurzaamheidsrapportage is een groeimodel. In komende periode zullen de Handreiking en sets aan indicatoren nog in (door)ontwikkeling blijven.

Doorontwikkeling Handreiking: uitbreiden van Environmental, Social en Governance

De Handreiking en de kernset zijn een eerste stap richting het rapporteren over duurzaamheid. Zoals beschreven in paragraaf 5.2: gesteld kan worden dat de rapportage over milieu gerelateerde thema's, zoals opgenomen onder Environment, over het algemeen redelijk goed te meten zijn. Echter zijn er ook nog ontwikkelopgaven, dit betreffen onderwerpen waarvoor nog geen indicatoren en/of meetinstrumenten zijn. Hierbij kan gedacht worden aan biodiversiteit en circulaire economie. Ook de onderwerpen onder Social zijn nog niet goed meetbaar, noch is deze informatie beschikbaar in landelijke databronnen. Het verder vormgeven van deze thema's is onderdeel van de doorontwikkeling. Verwacht wordt dat ook Governance nog uitgebreid zal worden.

Dashboard vormgeven

Het uitgangspunt van de indicatoren opgenomen in de duurzaamheidsrapportage van decentrale overheden is de beschikbaarheid van de data, bijvoorbeeld door middel van een landelijk toegankelijke databron. Een deel van de indicatoren opgenomen in de kernset zijn reeds beschikbaar via diverse landelijke databronnen (Klimaatmonitor van het Rijk, CBS dashboards, Dashboard van de Unie van Waterschappen). Om dit beter te organiseren zal in de doorontwikkeling nagedacht worden over het oprichten van één dashboard, waarin alle benodigde data ontsloten wordt. Enerzijds omdat dit de drempel om over de duurzaamheidsthema's te rapporteren verlaagt voor decentrale overheden. Anderzijds biedt dit dashboard een plek waar onderling kan worden vergeleken. Wanneer nieuwe indicatoren worden toegevoegd aan de kernset, zullen ook deze ontsloten worden in het ontwikkelde dashboard. Daarnaast zal gekeken worden in hoeverre de indicatoren die vooralsnog uit eigen data berekend dienen te worden, geautomatiseerd kunnen worden.

Dubbele materialiteitsanalyse

Afgeleid van de CSRD richtlijn, dient er een dubbele materialiteitsanalyse uitgevoerd te worden. Deze analyse is nog niet uitgevoerd. Er wordt meerwaarde gezien in het uitvoeren hiervan, aanvullend op de voorliggende kernset, omdat dit tot waardevolle inzichten kan leiden waarop de kernset vervolgens kan worden aangevuld. Deze dubbele materialiteitsanalyse zal op sectorniveau uitgevoerd worden, en zal tevens een voorbeeld/ startpunt zijn waarop de decentrale overheden kunnen voortbouwen.

6. Hoe te starten met duurzaamheidsrapportage

Stapsgewijze ontwikkeling

Om te komen tot duurzaamheidsrapportage en -verantwoording wordt gesteld dat het belangrijk is om klein te beginnen, waarna op een later moment uitgebouwd kan worden. In Hoofdstuk 6 is een tweetal voorbeelden vanuit de praktijk, vanuit gemeente Haarlem en Provincie Utrecht, opgenomen. Voor beide geldt dat is gestart met duurzaamheid, de E van ESG. Duurzaamheid is echter een breed begrip, beide organisaties hebben daarom gekozen voor een eerste toegankelijke stap, namelijk, het inzichtelijk maken van de CO2 uitstoot van de gemeente en provincie. Vervolgens hebben de twee organisaties de landelijke doelstelling naast de inzichten gelegd, wat resulteerde in inzicht in de opgaven 'te reduceren CO2 reductie in 2030'. Op basis hiervan kunnen maatregelen geformuleerd worden. De methode van 'klein beginnen, en later uitbouwen' heeft succesvol uitpakkt bij de twee praktijkvoorbeelden.

P&C cyclus voor duurzaamheidsdoelstellingen (stappenplan)

Verantwoording in rapportages begint met het erkennen van relevante thema's, het inkaderen van de impact van de gemeente op die thema's en risico's die daar aan gekoppeld zijn, en het uitspreken van ambitie en stellen van doelen. Vervolgens dient de voortgang gemonitord te worden aan de hand van indicatoren, waarover verantwoording wordt afgelegd in toekomstige rapportages. Het is daarbij belangrijk om de organisatie en het geografisch gebied nadrukkelijk van elkaar te scheiden, de decentrale overheid heeft directe invloed op de impact van haar organisatie, en de impact van het geografische gebied is onderdeel van haar keten.

Op hoofdlijnen worden vier stappen onderkend om te komen tot een P&C-cyclus voor klimaat- en duurzaamheidsdoelstellingen. Hierbij is het van belang diverse themadeskundigen in te schakelen, zoals medewerkers van duurzaamheid, beleidsafdelingen, financiën, inkoop, risicomangement en control, P&O en juridische zaken.

Stap 1: Formuleer concrete doelstellingen, de resultaatindicatoren en bepaal de opgaven

Ook voor klimaat- en duurzaamheidsambities (gerelateerd aan de uitkomsten van de materialiteitsanalyse) start het met het formuleren van de concrete doelstellingen inclusief de daarbij behorende resultaatindicatoren voor de onderkende materiële thema's, zowel met betrekking tot de eigen 'voetafdruk' als het te voeren beleid (inside-out) of de risico's voor de eigen organisatie (outside-in). Vaak zijn de te bereiken (beleids)doelstellingen landelijk al bepaald (in verdragen, akkoorden, strategieën), maar moet nog wel inzicht worden verkregen in de (lokale) opgave: Waar staan we nu en wat moeten we dan in de komende 5, 10 en 15 jaar realiseren. Op basis daarvan kunnen ook goed mijlpalen worden geformuleerd.

Stap 2: Bepaal de kansrijke maatregelen in transitiepaden

Als de opgaven bekend zijn, is het zaak kansrijke maatregelen te identificeren en die te 'plotten' in de tijd (waar mogelijk gerelateerd aan de tussentijdse mijlpalen). Veelal hebben lokale overheden al maatregelen genomen op allerlei diverse beleidsterreinen en is het allereerst zaak om deze goed te inventariseren om ze mee te kunnen nemen in de analyse.

Inmiddels is het mogelijk om wetenschappelijk onderbouwd binnen bepaalde bandbreedtes de bijdragen van mogelijke maatregelen te berekenen: het geschatte resultaat of 'outcome' per maatregel. Met een 'drawdown' is vast te stellen welke maatregelen met de huidige inzichten gezamenlijk voldoende zijn om de doelstellingen te realiseren en wordt dus de strategie bepaald en uitgewerkt in transitiepaden (per pijler) voor de komende jaren. De uitkomst is uiteraard afhankelijk van de lokale situatie/natuurlijke omgeving en dus de specifieke kenmerken van de decentrale overheden.

Stap 3: Bepaal de stuurindicatoren (input/output) bij de transitiepaden

Per transitiepad worden dus de meest kansrijke maatregelen geselecteerd op basis van de geschatte 'opbrengst' (bijvoorbeeld aan CO₂-reductie), inclusief de bepaling van de 'doelgroep' van de maatregelen (inwoners, bedrijven, instellingen et cetera). Op basis hiervan kunnen de (belangrijkste) input en output indicatoren van de verschillende transitiepaden worden geïdentificeerd. Voor zowel de resultaat, input- als outputindicatoren is het verstandig om aan te sluiten bij de landelijke gegevens, metingen en normen, die beschikbaar zijn. Zo wordt een gemeenschappelijke taal gebruikt waarlangs de voortgang kan worden gevolgd.

Met het vaststellen van de doelstellingen en de transitiepaden is de 'klimaatbegroting' bepaald. Nu is het zaak om te zorgen dat de maatregelen worden uitgevoerd/gerealiseerd én daarop te monitoren, als ook op de realisatie van het beoogde resultaat (per mijlpaal). Een intern duurzaamheidsdashboard passend bij de verschillende governance 'lagen' (Raad, college, organisatie) moet hiertoe worden ingericht met de daarvoor benodigde interne rapportagelijnen, processen en beheersmaatregelen.

Stap 4: Veranker de sturing in de P&C-cyclus in een programma of specifieke paragraaf

Ook voor duurzaamheidsdoelstellingen geldt de kracht van de P&C-cyclus, waarin kaderstelling en verantwoording is verankerd en het bestuur haar controlerende rol kunnen vervullen. Voor de sturing en verantwoording zien we dat meestal de concrete doelstellingen aan de verschillende begrotingsprogramma's binnen de gemeente/provincie zijn toebedeeld. Een integrale klimaatbegroting als paragraaf of specifiek programma is aan te bevelen omdat dan de resultaten van de transitiepaden gezamenlijk goed te volgen zijn.

Het is noodzakelijk om een gestructureerd proces te ontwikkelen voor het verzamelen, analyseren en rapporteren van duurzaamheidsgegevens, waarbij interne verantwoordelijkheden helder zijn vastgesteld. Stel duidelijke richtlijnen op voor de inhoud van de indicator en voor het vastleggen van gegevens. Zorg ervoor dat medewerkers op de hoogte zijn van de verslaggingsdefinities, -vereisten en de procedures. Verzamel daarbij gegevens uit betrouwbare bronnen en voer (controleerbare) checks en interne controles uit om de nauwkeurigheid en consistentie van de gegevens te waarborgen. Evalueer jaarlijks aan de hand van de resultaten van je duurzaamheidsgegevens om verbeteringen door te voeren, zowel ten aanzien van het totstandkomingsproces, de indicatoren als ten aanzien van het verrijken van het inzicht.

Bron: PricewaterhouseCoopers (2023)

7. Voorbeelden vanuit de praktijk

Gemeente Haarlem

De Haarlemse duurzaamheidsbegroting wordt jaarlijks als onderdeel van de programmabegroting opgeleverd. Een “duurzaamheidsbegroting” is een instrument voor het gemeentebestuur van Haarlem om tot een efficiënte besluitvorming te komen over een doelmatige en doeltreffende inzet van middelen, en hierover verantwoording af te leggen aan de raad. Sinds 2021 wordt de Haarlemse duurzaamheidsbegroting opgesteld. Door het zetten van deze stappen wordt toegewerkt naar een situatie waarbij de gemeente de “duurzaamheidsopgave” steeds beter en op verantwoorde wijze kan vertalen naar kwantitatief onderbouwde impactanalyses en de impact hiervan op klimaatdoelstellingen. De duurzaamheidsbegroting zal dan ook in ontwikkeling blijven. De duurzaamheidsbegroting richt zich op de Haarlemse duurzaamheidsdoelstellingen, 2040 aardgasvrij en een circulaire stad, en in 2050 een klimaatbestendige stad.

In eerste instantie bestond de duurzaamheidsbegroting voor een groot deel uit de verantwoording op de CO2 uitstoot in de Haarlemse transitiepaden van de energietransitie over de voorgaande jaren. Normaliter worden in een begroting de doelstellingen gepresenteerd met daarbij de realisatie van afgelopen jaar en een meerjarenperspectief van de aankomende jaren. In het jaarverslag wordt vervolgens verantwoording afgelegd ten opzichte van de begroting. In 2023 is de stap gezet naar verantwoording. Dit houdt in dat in de programmabegroting jaarlijkse doelstellingen van de energietransitie gepresenteerd worden, in het jaarverslag wordt vervolgens verantwoord over de realisatie CO2 uitstoot ten opzichte van de in de Duurzaamheidsbegroting opgenomen doelstellingen.

Zie voor de meest recente duurzaamheidsbegroting de [Programmabegroting 2025-2029](#) (blz. 333). In de duurzaamheidsbegroting wordt verwezen naar (inter)nationale opgaven. Deze verwijzing wordt in de Handreiking toegelicht in hoofdstuk 5, waardoor de eigen doelstellingen explicieter in samenhang worden gebracht met bredere beleidsdoelstellingen c.q. maatschappelijke opgaven.

Provincie Utrecht

Met ingang van de Programmabegroting 2024 is in de begroting van de provincie Utrecht een paragraaf ‘klimaat’ opgenomen. Provinciale Staten hadden met een motie 79 in 2022 daartoe opdracht gegeven. De bedoeling van deze paragraaf is overzicht en inzicht te bieden in de vraag hoever de provincie is met het behalen van de doelen voor broeikasgasreductie, de zogenaamde klimaatmitigatie. Uitwerking van de klimaat-activiteiten zelf staat in de programma’s elders in deze begroting, hiernaar wordt verwezen in de tekst.

In Nederland komt het klimaatmitigatiebeleid voort uit het Klimaatakkoord van 2019, waaraan ook de provincie Utrecht en de gemeenten zich hebben gecommitteerd. Om het overzicht te behouden van het grote aantal maatregelen is een indeling gemaakt naar vijf klimaattafels: Elektriciteit, Industrie, Mobiliteit, Gebouwde Omgeving, Landbouw & Landgebruik. De provincie Utrecht heeft daar nog een tafel aan toegevoegd: De Provincie als Voorbeeld. Per klimaattafel is een indicatief restemissiedoel uitgewerkt. Al deze deel-doelen komen opgeteld uit op de 55 procent reductiedoelstelling voor 2030 die ook landelijk wordt gehanteerd, maar dan vertaald naar het provinciale grondgebied. De klimaatparagraaf is een groeimodel. Jaarlijks bekijken we hoe we deze paragraaf door ontwikkelen en daarbij ook de input van externe partijen betrekken. [Klimaatparagraaf](#)

Bijlagen

Bijlage 1:

Verdieping: Monitoringsinstrumenten Brede Welvaart

De Monitor Brede Welvaart (MBW) van het CBS meet de kwaliteit van leven in 'hier en nu', 'later' en 'elders' (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2023). Gebaseerd hierop is een Regionale Monitor Brede Welvaart (Rmbw) ontwikkeld, welke relevant is voor gemeentes, provincies en COROP-gebieden. Aan de hand van 42 indicatoren, verdeeld over 12 thema's wordt de Brede Welvaart in beeld gebracht.

De Nationale Monitor Duurzame Gemeenten van het Pon Telos geeft aan de hand van meer dan 137 indicatoren verdeeld over 22 thema's een beeld van het sociaal, ecologisch en natuurlijk kapitaal van een gemeente weer (Het PON & Telos, 2020). De uitgebreidheid van de monitor is tegelijkertijd een voor- en nadeel. De monitor biedt een gedetailleerde kijk op belangrijke parameters van de Brede Welvaart maar door de grote hoeveelheid is het houden van overzicht en dus leggen van verbanden op de lange termijn moeilijker.

De BWI van Rabobank en Universiteit Utrecht poogt om aan de hand van een beknopt aantal indicatoren een indexcijfer voort te brengen dat in één oogopslag te vergelijken is met voorgaande jaren (Universiteit Utrecht, z.d). De weging tot 1 indicator is gebaseerd op de waardering die Nederlanders binnen het Better Life Initiative van de OESO hebben gegeven aan de individuele dimensies. De Better Life Index is ontworpen om een aantal van de belangrijkste factoren - zoals onderwijs, huisvesting, milieu, enzovoort - die bijdragen aan het welzijn in OESO-landen te visualiseren en te vergelijken.

Het vatten van de Brede Welvaart in één kerncijfer biedt een eenduidige kijk op de staat van Brede Welvaart, maar verliest daardoor de veelzijdige complexe aard van Brede Welvaart uit het oog, en vernauwd het tot een één dimensionaal thema. Brede Welvaart is een concept dat de afruil en complementariteit tussen verschillende Brede Welvaartsdoelen expliciet kan maken. Wanneer Brede Welvaart wordt gevat in één kerncijfer gaat de waarde die Brede Welvaart kan toevoegen in bestuurlijke keuzes en besluiten verloren.

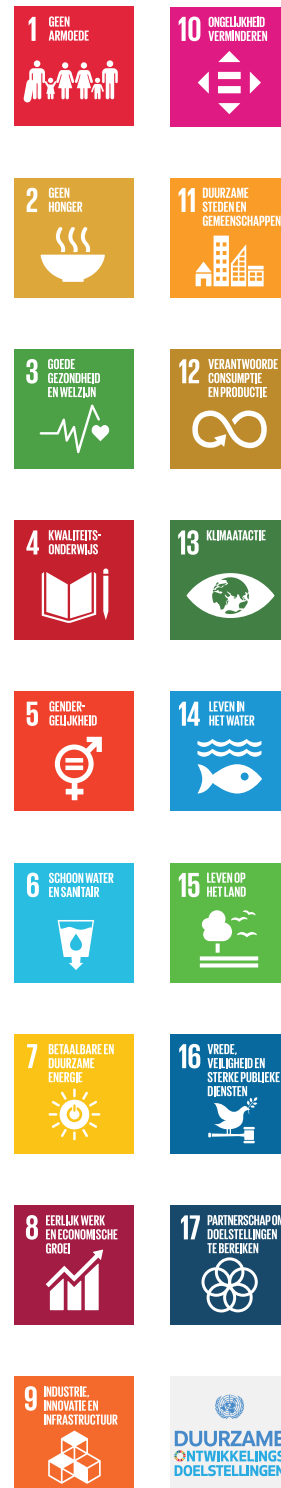
Bijlage 2:

Duurzame beleidsdoelstellingen op mondiaal niveau – SDG's

Duurzame ontwikkelingsdoelstellingen

Van 25 tot 27 september 2015 vond er in het hoofdkwartier van de Verenigde Naties in New York de Duurzame Ontwikkelingstop plaats waar alle staatshoofden, overheids- en topvertegenwoordigers samenkwamen. Ze bespraken de nieuwe Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) die tegen 2030 bereikt moeten worden. Die treden in werking vanaf 1 januari 2016.

- Doel 1.** Beëindig armoede overal en in al haar vormen.
- Doel 2.** Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en promoot duurzame landbouw.
- Doel 3.** Verzeker een goede gezondheid en promoot welvaart voor alle leeftijden.
- Doel 4.** Verzeker gelijke toegang tot kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen.
- Doel 5.** Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes.
- Doel 6.** Verzeker toegang en duurzaam beheer van water en sanitatie voor iedereen.
- Doel 7.** Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen.
- Doel 8.** Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen.
- Doel 9.** Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie.
- Doel 10.** Dring ongelijkheid in en tussen landen terug.
- Doel 11.** Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam.
- Doel 12.** Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen.
- Doel 13.** Neem dringend actie om de klimaatverandering en haar impact te bestrijden.
- Doel 14.** Behoud en maak duurzaam gebruik van de oceanen, de zeeën en de maritieme hulpbronnen.
- Doel 15.** Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van ecosystemen, beheer bossen duurzaam, bestrijd woestijnvorming en landdegradatie en draai het terug en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe.
- Doel 16.** Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzekert toegang tot justitie voor iedereen en creëer op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en open instellingen.
- Doel 17.** Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijd partnerschap voor duurzame ontwikkeling.

Bron: Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen - Verenigde Naties - Nederlands, 2021

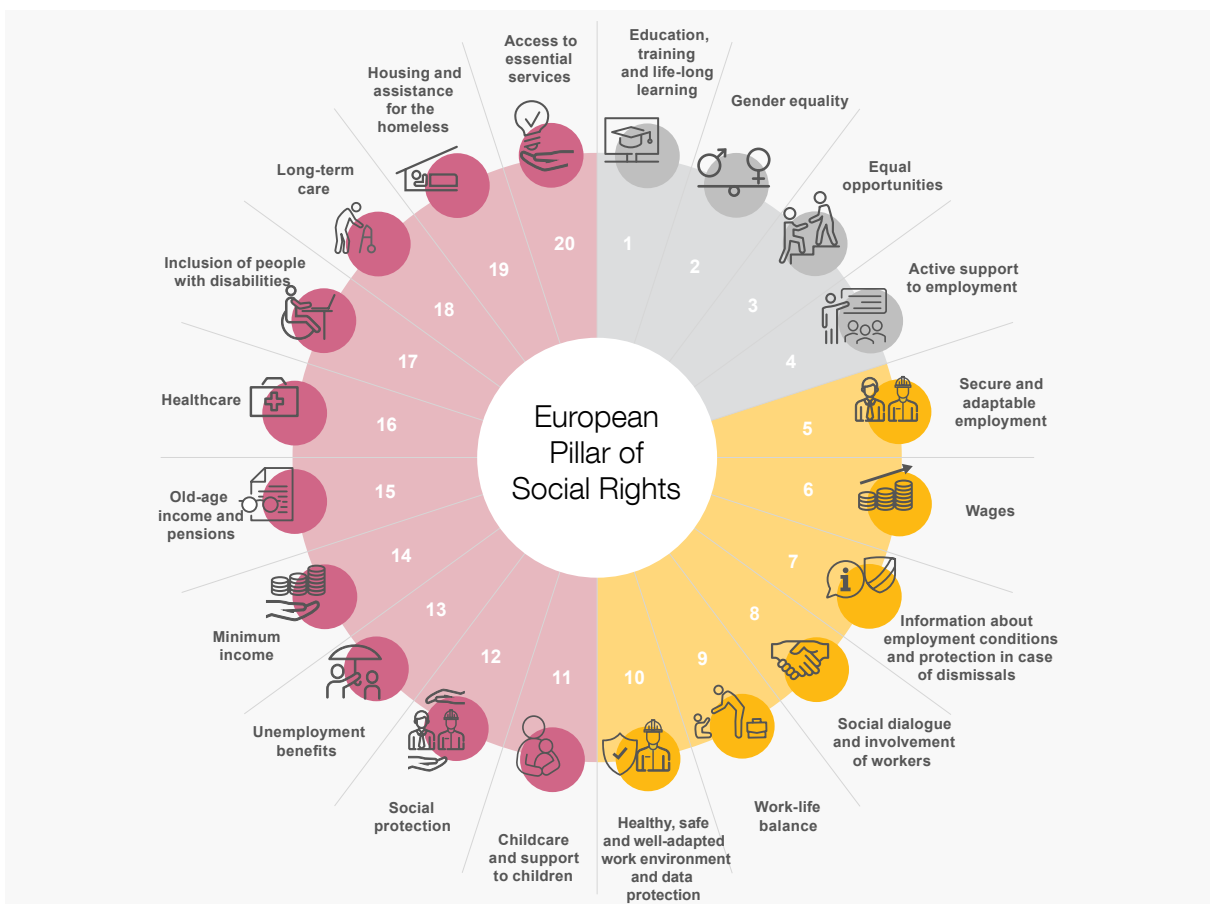
Bijlage 3:

Duurzame beleidsdoelstellingen op Europees niveau

Bron: De Europese Green Deal (Europese Commissie 2020)

Naast bovenstaand overzicht van de specifieke beleidsthema's van de European Green Deal is er een detailoverzicht van de Commissie van alle daarbij behorende specifieke (wettelijk verplichte) beleidsdoelstellingen (ca. 200 in totaal). Dit overzicht is nog in bewerking bij het Joint Research Centre van de Commissie en zal worden gepubliceerd als onderdeel van het Green Deal dashboard van het CBS.

Bron: The European Pillar Of Social Rights Action Plan (Publications Office of the European Union, 2021)

Bijlage 4:

Toelichting thema's kernset en aanvullende sets

Onderstaand worden de thema's opgenomen in de kernset nader toegelicht.

Basis kernset

Environmental

Klimaatverandering (ESRS E1)

De energietransitie is de overgang van fossiele brandstoffen naar duurzaam opgewekte energie. Het gebruik van gas, olie en kolen wordt steeds verder afgebouwd. En er wordt steeds meer energie opgewekt uit wind, zon en biologische reststoffen. Deze veranderingen vragen om aanpassing en om een uitbreiding van onze energie-infrastructuur. Het verduurzamen van mobiliteit speelt een belangrijke rol in de energietransitie.

Klimaatadaptatie betreft het uitvoeren van maatregelen om aan te passen/in te spelen op de gevolgen van klimaatverandering zoals overstroming, wateroverlast, droogte, hitte en bodemdaling (als gevolg van te lage waterstand). Klimaatadaptatiebeleid staat niet op zichzelf en de effecten van het beleid zijn ook afhankelijk van tal van andere factoren. Daarom wordt de mate van klimaatadaptatie veelal aangeduid in capaciteit of oppervlakte. Bij het vormen van de set indicatoren is aansluiting gezocht bij de Regionale Monitor Klimaatadaptatie (RMK).

Verontreiniging (ESRS E2)

Verontreiniging heeft betrekking op het vervuilen van lucht, water en bodem, evenals het gebruik en de distributie van schadelijke stoffen.

Biodiversiteit en ecosystemen (ESRS E4)

Biodiversiteit verwijst naar de verscheidenheid aan levende organismen, hieronder wordt o.a. planten, dieren en micro-organismen, en de ecosystemen waarin ze leven verstaan. Een ecosysteem is een complex netwerk van levende organismen en hun omgeving, hiertoe behoort ook de interactie tussen de verschillende soorten en hun leefgebieden.

Materiaalgebruik en circulaire economie (ESRS E5)

Het thema Materiaalgebruik en circulaire economie gaat over het inzichtelijk maken van de positieve dan wel negatieve invloed door gebruik van materialen op de circulaire economie. Het verantwoord beheer van materialen en de overgang naar een circulaire economie zijn belangrijke stappen naar een duurzame toekomst.

Social

Getroffen gemeenschappen (ESRS S3)

Binnen het thema Getroffen gemeenschappen dienen de decentrale overheden inzicht te geven in hun impact op de getroffen gemeenschappen. De decentrale overheden rapporteren over preventie en herstel maatregelen die ondernomen zijn om negatieve impact te voorkomen, te mitigeren en of te herstellen.

Consumenten en eindgebruikers (ESRS S4)

Het doel van het thema Consumenten en eindgebruikers is het inzicht bieden in de wijze waarop de organisatie consumenten en eindgebruikers beïnvloedt. Er zijn indicatoren opgenomen aangaande het aantal datalekken en het bestaand/werking van de klachtenprocedure.

Wonen

Decentrale overheden hebben een actieve rol als het gaat om de woonomgeving. Binnen het thema Wonen wordt inzicht gegeven in tevredenheid met de woonomgeving.

Samenleving

Onderling vertrouwen is een belangrijke bouwsteen van de sociale cohesie in de samenleving. Het vertrouwen in instituties, zoals gemeenten, provincies en waterschappen, is daar een belangrijk onderdeel van. Dit is daarom opgenomen als indicator.

Governance

Zakelijk gedrag (ESRS G1)

Binnen het thema Professioneel gedrag gaat het over op welke wijze de organisatie bijdraagt aan goed beheer van de bedrijfsvoering en integriteit.

WOO Wet Open Overheid

Iedereen heeft recht op informatie over wat decentrale overheden doen, hoe ze dat doen en waarom. Er zijn twee indicatoren opgenomen die inzicht geven in de (afhandeling van) WOO verzoeken.

Eigen organisatie

De CSRD vraagt van organisaties dat ze rapporteren over duurzaamheid in hun eigen organisatie en hun keten. De indicatoren die hierbij horen zijn terug te vinden onder het thema 'Eigen organisatie'. Hier gaat het onder andere over de klimaatimpact van de eigen organisatie, de energieprestatie van het eigen vastgoed en de invulling van wettelijke taken.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen een verplicht deel met indicatoren, welke benodigd zijn als gevolg van de indirecte doorwerking van de CSRD wetgeving, en een deel met vrijwillige onderwerpen. Het staat decentrale overheden vrij om wel/niet te rapporteren over (een deel van) de vrijwillige onderwerpen aangaande de eigen organisatie.

Aanvullende set: gemeenten

Environment

Klimaatverandering (ESRS E1)

Aanvullend voor gemeenten wordt gerapporteerd over duurzame mobiliteit, gezien de impact van gemeenten hierop. Daarnaast wordt gerapporteerd over het oppervlakte groen in de openbare ruimte en het aantal bomen per inwoner.

Materiaalgebruik en circulaire economie (ESRS E5)

Gemeenten moeten huishoudelijk afval inzamelen, dit is vastgelegd in de Wet Milieubeheer. Om deze reden is de indicator huishoudelijk restafval voor gemeenten toegevoegd.

Social

Wonen

Gemeenten hebben een sturende rol als het gaat om wonen, zo bepalen zij via het grondbeleid mede de ontwikkeling van nieuwe woningen. In woonvisies komen allerlei aspecten van wonen aan bod, waaronder kwantiteit, kwaliteit, locaties en doelgroepen. Om deze reden is de indicator tevredenheid met de woning toegevoegd aan de indicatorenset voor gemeenten.

Welzijn

Gemeenten bieden ondersteuning en hulp op een breed scala aan thema's. Bij welzijn gaat het met name over het subjectieve welzijn, wat wordt gemeten door de aanvullende indicatoren tevredenheid met het leven en tevredenheid met de vrije tijd.

Gezondheid

Gemeenten hebben een wettelijke taak op het terrein van volksgezondheid. Hierbij kan gedacht worden aan het investeren in een stevig integraal en preventief gezondheidsbeleid.

Samenleving

Gemeenten spelen een rol in het bevorderen van de sociale cohesie en het vertrouwen in de samenleving. Om deze reden is het thema Samenleving, zoals opgenomen in de kernset, uitgebreid voor gemeenten met een drietal indicatoren.

Arbeid & inkomen

Gemeenten zetten zich in voor een inclusieve samenleving. Ze staan onder andere voor de maatschappelijke opgave om de participatie van inwoners te bevorderen, bij voorkeur door werk, maar ook door een andere zinvolle vorm van dagbesteding of activering. Bestaanszekerheid is hierbij een belangrijke voorwaarde.

Governance

Openbare orde en veiligheid

Inwoners willen zich veilig voelen in de eigen leefomgeving. Dit kan gaan om kleine zaken, maar ook over grotere vraagstukken zoals overlast en onveilige situaties op straat. De gemeente speelt hierin een rol door het vroegtijdig signaleren.

Digitalisering

Ook gemeenten dienen mee te ontwikkelen als het gaat om digitalisering.

Aanvullende set: provincies

Environment

Klimaatverandering (ESRS E1)

Aanvullend voor provincies dient in het kader van klimaatverandering gerapporteerd te worden over duurzame mobiliteit, openbaar vervoer, groen, de energietransitie, klimaatadaptatie, biobased bouwen en landbouw.

Social

Voldoende recreatieruimte

Het is een verantwoordelijkheid van de provincie om te bepalen waar recreatieve voorzieningen komen.

Krapte op de woningmarkt

De provincie is verantwoordelijk voor het verdelen van de ruimte, onder andere bepaalt zij in welke gebieden woningen gebouwd zullen worden.

Gezondheid

De provincie bevordert gezondheid door regionale samenwerking te stimuleren en milieueffecten op de gezondheid in het omgevingsbeleid mee te nemen

Arbeid en vrije tijd

De provincie stimuleert werkgelegenheid en vrije tijd door recreatieve en toeristische voorzieningen te ontwikkelen en economische ontwikkeling te bevorderen.

Samenleving

Provincies spelen een rol in het bevorderen van de samenleving door ruimtelijke ordening, infrastructuurontwikkeling en door ondersteuning van maatschappelijke initiatieven.

Veiligheid

Toezicht houden op een goede voorbereiding op rampen en toezicht houden op de naleving van veiligheid- en milieuregels voor bedrijven zijn taken waarmee de provincie zorgt voor veiligheid.

Algemeen

De provincie draagt zorg voor een veilige en schone leefomgeving.

Aanvullende set: waterschappen

Environment

Klimaatverandering (ESRS E1)

Waterschappen spelen een belangrijke rol in de opgave om duurzame energie op te wekken.

Verontreiniging (ESRS E2)

Waterschappen hebben een specifieke taak als het gaat om het zuiveren van water, daarom zijn er aanvullende indicatoren toegevoegd die inzicht geven in het uitvoeren van deze taak.

Water en mariene hulpbronnen (ESRS E3)

Het thema Water en mariene hulpbronnen dient inzicht te geven in de impact van de organisatie op water en mariene ecosystemen. Binnen de decentrale overheid is dit thema hoofdzakelijk relevant voor waterschappen. Er wordt onder ander inzicht gegeven in waterveiligheid, of er voldoende water is en de kwaliteit van zwemwaterlocaties.

Bijlage 5:

Data definities

Indicator	Definitie	Bron
Gasverbruik	De hoeveelheid aardgas (m3) die daadwerkelijk door verschillende sectoren in Nederland wordt verbruikt door huishoudens, industrieën, elektriciteitscentrales en andere toepassingen.	https://klimaatmonitor.databank.nl/dashboard/dashboard/energieverbruik
Elektraverbruik	Het totale gebruik van electriciteit (kWh) door eindgebruikers, zoals huishoudens, bedrijven en andere sectoren.	https://klimaatmonitor.databank.nl/dashboard/dashboard/energieverbruik
CO2-uitstoot	Emissie van koolstofdioxide (CO2) in de atmosfeer.	https://klimaatmonitor.databank.nl/dashboard/dashboard/co2-uitstoot
Totaal bekende hernieuwbare energie	De totale hoeveelheid energie (TJ) die wordt geproduceerd uit hernieuwbare bronnen in Nederland.	https://klimaatmonitor.databank.nl/dashboard/dashboard/hernieuwbare-energie
Warmteverbruik	De hoeveelheid warmte (TJ) die wordt gebruikt door verschillende sectoren, zoals huishoudens, industrie, landbouw en diensten.	https://klimaatmonitor.databank.nl/dashboard/dashboard/energieverbruik
Gemiddelde oppervlaktetemperatuur	Het gemiddelde van alle temperaturen op een specifiek oppervlak over een bepaalde periode.	Viewer - Gemiddelde oppervlaktetemperatuur https://www.waarstaatjegemeente.nl/viewer/JiveEmbedded.aspx?presel_code=hittestress&geoitem=93
Gezondheidsrisico ouderen (agv hittestress)	De risico (weining tot veel) op hittestress bij ernstig eenzame ouderen van 75-plus	https://www.waarstaatjegemeente.nl/viewer?var=gzndhdsrisico_ouderen
Ontwikkelopgave: Toe of afname panden in gebieden waar aandachtspunten zijn vanuit water- en bodemsysteem (aansluiten bij regionale monitor klimaatadaptatie)	De uitdagingen en taken die voor een bepaald gebied moeten worden uitgevoerd om de balans tussen stedelijke ontwikkeling en de natuurlijke omgeving te waarborgen	Ontwikkelopgave
De toe- of afname van de waterbergingscapaciteit in de tijd	De toe- of afname van de capaciteit om water vast te houden in noodberging ten tijde van extreem weer.	https://app.pdok.nl/viewer/#x=104346.00&y=488689.50&z=8.2067&background=BRT-A%20standaard&layers=46c7d3f5-632b-43e1-a786-7bb3fd0cd44:waterbergingsgebied
Blootstelling NO2+PM10	De mate waarin mensen worden blootgesteld aan NO2 en PM10.	https://www.waarstaatjegemeente.nl/viewer?var=lk_ind
Bodemkwaliteit	Kwaliteit van de bodem zoals vastgelegd in de Regeling Bodemkwaliteit, die elke vijf jaar wordt geactualiseerd.	Eigen data
Aantal soorten wilde bijen	De biodiversiteit gemeten aan de hand van het aantal soorten wilde bijen	Eigen data
Oppervlakte ecologisch beheer groen	De totale oppervlakte (hectare) groen die ecologisch verantwoord wordt beheerd	Eigen data
Ontwikkelopgave om gestandaardiseerde indicatoren tbv biodiversiteit	Ontwikkeling van gestandaardiseerde indicatoren voor het meten van biodiversiteit.	ontwikkel
Ontwikkelopgave: In afwachting van het monitoringsraamwerk van het Rijk, conform het Nationaal Programma Circulaire Economie	In afwachting van een monitoringsraamwerk van het Rijk, zoals vastgelegd in het Nationaal Programma Circulaire Economie.	Ontwikkelopgave
Preventie en herstel: inzicht in acties die ondernomen worden om negatieve impact te voorkomen, te mitigeren of te herstellen (beschrijvend)		Eigen data

Indicator	Definitie	Bron
Datalekken	Beveiligingsincident waarbij vertrouwelijke, gevoelige of beschermde gegevens ongeoorloofd worden vrijgegeven of toegankelijk worden gemaakt.	Eigen data
Bestaan en werking klachtenprocedure	Proces dat bedrijven of organisaties opzetten om klachten van consumenten en eindgebruikers te ontvangen, onderzoeken en oplossen.	Eigen data
Tevredenheid met de woonomgeving	Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woonomgeving.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Vertrouwen in instituties	Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat vertrouwen heeft in drie instituties (Tweede Kamer, politie, en rechters).	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Fraudemeldingen	Het rapporteren of aangeven van een vermoeden of incident van fraude bij een bevoegde instantie	Eigen data
Aantal meldingen klokkenluiderregeling	De hoeveelheid meldingen die binnen een organisatie zijn gedaan via de klokkenluiderregeling	Eigen data
Aantal integriteitsmeldingen	Het aantal ingediende klachten over vermeende schending van ethische normen, regels of wetten binnen een organisatie.	Eigen data
%Woo-verzoeken door gemeenten binnen de in de wet gestelde beslistermijn beantwoord	Percentage Woo-verzoeken die binnen wettelijke termijn zijn beantwoord door gemeenten	Eigen data
Aantal Woo verzoeken, afgezet tegen het aantal inwoners	Aantal woo verzoeken per inwoner	Eigen data
Scope 1 en 2	(1) Direct en (2) indirecte broeikasgasemissies die organisaties gebruiken om hun totale impact op het milieu te meten. (vervoersbewegingen oa uitgesplitst: vervoer werknemers en tbv taken) Conform afbakening GHG-protocol	Eigen data
Voortgang Parijsakkoord	Plan + voortgangsrapportage t.a.v. het reduceren van de CO2e-emissies (scope 1 en 2) van de gemeente(lijke organisatie). Plan bevat: 1) doelstelling, 2) acties, 3) opvolging, 4) bijsturing en 5) verantwoording richting 2030. (kwalitatief beschrijvend)	
Scope 3	Scope 3-emissies zijn indirecte broeikasgasemissies die plaatsvinden in de voorraadketen. Definieer helder welke zaken meegenomen zijn qua scope bij het bepalen van de ketenemissies (ton CO2-eq) Onder de scope 3 klimaatimpact zijn met name relevant: ingekochte materialen en producten, de verwerkingen van materialen en producten na einde levensduur, en de activiteiten van aannemers en toeleveranciers. Zie ook: GHG protocol.	Eigen data
Energielabels	Overzicht energielabels eigen vastgoed. Met eigen vastgoed wordt bedoeld: in eigendom / op de balans.	Eigen data
Vierkante meters eigen vastgoed	Aantal vierkante meters eigen vastgoed (m ²) Met eigen vastgoed wordt bedoeld: in eigendom / op de balans.	Eigen data
Elektriciteitsverbruik	Hoeveelheid verbruik van stroom van eigen vastgoed (kWh) Met eigen vastgoed wordt bedoeld: in eigendom / op de balans.	Eigen data
Gasverbruik	Hoeveelheid verbruik van gas van eigen vastgoed (Nm ³) Met eigen vastgoed wordt bedoeld: in eigendom / op de balans.	Eigen data
Gebruik stadswarmte	Hoeveelheid verbruik stadswarmte door eigen vastgoed (GJ) Met eigen vastgoed wordt bedoeld: in eigendom / op de balans.	Eigen data
EAN codes	EAN codes van alle energiemeters van het gemeentelijk vastgoed (codes)	
CO2-prestatieladder	Definitie conform: https://www.co2-prestatieladder.nl/nl . (niveau)	

Indicator	Definitie	Bron
Fysieke klimaatrisico's gemeentelijk vastgoed	Overzicht van materiele fysieke klimaatrisico's van het eigen vastgoed, en de maatregelen die daar voor worden getroffen. Benoem de relevantie van ten minste: hittestress, overstromingen, wateroverlast, droogte, verschuiving, stormen en natuurbranden. Zie ook: PBL (2024) - Klimaatrisico's in Nederland, De huidige stand van zaken	Eigen data
Afval: inzameling, scheiding en hergebruik	Bevestig de werking van het ophalen, scheiden en bevorderen van recyclen of hergebruiken van afvalmateriaal binnen de gemeente. (pas toe of leg uit)	Eigen data
Overstromingen	Percentage van het areaal dat onder water staat als gevolg van een overstroming met een kans groter dan 1 op 30 jaar. Hanteer de plaatsgebonden overstromingskans meer dan 50cm Het tijdelijk onder water staan van land als gevolg van het stijgen van waterniveaus in rivieren, meren of zeeën, of door hevige regenval die niet snel genoeg kan worden afgevoerd. Zie ook: LIWO, https://basisinformatie-overstromingen.nl/#/maps .	Eigen data
Aanpak bodemdaling en verschuiving	Bevestig aanwezigheid adequaat beleid voor beperken en beheersen van de negatieve effecten van bodemdaling en verzakkingen, inclusief funderingsproblematiek binnen het gemeentelijk areaal. (pas toe of leg uit)	Eigen data
MJOP incl. verduurzamingsplannen eigen vastgoed	Bevestig aanwezigheid van een meerjarenonderhoudsplan, incl. verduurzamingsopgave. (pas toe of leg uit) Met eigen vastgoed wordt bedoeld: in eigendom / op de balans.	Eigen data
Gemeentelijke infrastructuur	Bevestig de succesvolle planning, bouw, beheer en onderhoud van openbare voorzieningen. Geef een overzicht van kwaliteit, kwetsbaarheden en achterstallig onderhoud. (pas toe of leg uit)	Eigen data
Gemeentelijk waterbeheer	Bevestig de aanwezigheid van beleid waarin de gemeente vastlegt hoe zij de inzameling en verwerking van afvalwater, hemelwater, en grondwater regelt. Benoem ten minste: gemeentelijk rioleringsplan, aanpak droogte, en aanpak wateroverlast. (pas toe of leg uit) Ref: waterwet en wet milieubeheer	Eigen data
Hitteproblematiek en sociale gevolgen	Percentage plekken in de gemeente waar de temperatuur boven de 35C komt (%) Hitte - Klimaatadaptatie (klimaatadaptatienederland.nl)	Eigen data
Klimaatbestendig groen en biodiversiteit in bebouwde omgeving	Percentage niet-versteend oppervlak in de gemeente (%) Meet biodiversiteit in uw gemeente met de Biodiversiteitsstresstest TAUIW	Eigen data
Realisering groen-blauw dooradering	Het realiseren van een netwerk van groene (vegetatie) en blauwe (water) infrastructuur in een gebied, wat bijdraagt aan ecologische connectiviteit en klimaatresistentie. (Investeringsbedrag in euro? percentage areaal? Zie definities samenvoerbiodiversiteit.nl) Begrippenkader Groen-Blauwe Dooradering (wur.nl) https://www.samenvoerbiodiversiteit.nl/pdf/svbd-handreiking-definities-landschapselementen.pdf	Eigen data
Materiaalgebruik renovatie & ontwikkeling vastgoed (incl aanbested werk)	Percentage hergebruikt materiaal in ton voor renovatie, onderhoud en nieuwbouw van gemeentelijk vastgoed (Percentage hergebruikt materiaal in ton)	Eigen data
Loonkloof	Verschil tussen het gemiddelde brutojaarloon van de top-10%-verdieners en het mediane loon binnen de gemeente inclusief uitvoeringsorganisaties. (Verschil als percentage van het mediane loon)	Eigen data
Incidenten werknemers (in de voorraadketen)	Incidenten waarbij werknemers in de toeleveringsketen betrokken zijn. Dit kan betrekking hebben op ongevallen, arbeidsomstandigheden, of andere onverwachte gebeurtenissen die de veiligheid en het welzijn van werknemers beïnvloeden. (Lost time injury rate) Aansluiten bij definitie bouwbedrijven https://flux.io/blog/safety-metrics	Eigen data

Indicator	Definitie	Bron
% realisatie quotum participatiewet	Het percentage van het opgelegde quotum dat is gerealiseerd onder de Participatiewet, die bedrijven verplicht om een bepaald aantal banen beschikbaar te stellen voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. (percentage werknemers met afstand tot de arbeidsmarkt)	Eigen data
Wet maatschappelijke ondersteuning, Participatiewet, Jeugdhulp	Bevestig het voldoen aan wettelijke verplichtingen van gemeenten op het sociaal domein.	Eigen data
Huisvesting culturele instellingen	Bevestig de aanwezigheid van adequaat beleid voor huisvesting culturele intelling. Geef een overzicht van kwaliteit, kwetsbaarheden en achterstallig onderhoud. (pas toe of leg uit)	Eigen data
Huisvesting scholen	Bevestig de aanwezigheid van adequaat beleid voor huisvesting van onderwijs. Geef een overzicht kwaliteit, kwetsbaarheden en achterstallig onderhoud. (pas toe of leg uit)	Eigen data
Dekkingsgraad laadbehoefte van elektrische auto's	Het aandeel elektrische auto's dat gebruik kan maken van een openbare laadpaal binnen 250 meter (waarmee rekening gehouden wordt met een maximum capaciteit van de laadpaal).	https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/?short=u1isg
Aantal Deelauto's	Aantal deelauto's per 100.000 inwoners, excl. P2P auto's	https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/?short=ivlrw
Verplaatsingen - Trein	Het gemiddeld aantal verplaatsingen per trein per persoon per dag	https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/?short=8tf9x
Verplaatsingen - Bus/tram/metro	Het gemiddeld aantal verplaatsingen per bus/tram/metro per persoon per dag	https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/?short=8tf9x
Oppervlakte openbare ruimte groen totaal excl agrarisch	Het percentage boom en laag van de totale oppervlakte van de openbare ruimte	https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/?short=eg7je
Het aantal bomen per inwoner	Aantal bomen in de openbare ruimte	Eigen data
Huishoudelijk restafval	Niet gescheiden ingezameld restafval (in kg) dat te groot of te zwaar is om op dezelfde wijze als het huishoudelijk restafval te worden aangeboden	https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/?short=rjhp7
Tevredenheid met de woning	Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woning	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Tevredenheid met het leven	Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met het leven dat u nu leidt.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Tevredenheid met vrije tijd	Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de hoeveelheid vrije tijd die u heeft	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Ervaren gezondheid	Percentage personen van 18 jaar en ouder met antwoordcategorie 'goed' of 'zeer goed' naar de vraag algemene gezondheidstoestand.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen	Percentage personen van 18 jaar en ouder met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen. Langdurig is (naar verwachting) 6 maanden of langer.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Overgewicht	Percentage personen van 18 jaar en ouder met een BMI van 25,0 kg/m ² en hoger.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Vertrouwen in anderen	Aandeel personen van 15 jaar en ouder dat het eens is met stelling dat de meeste mensen over het algemeen te vertrouwen zijn. Ook wel gegeneraliseerd vertrouwen genoemd.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Sociale cohesie	De sociale cohesie geeft een schaalscore van 0 tot 10. Hoe hoger de score op deze schaal, hoe meer de inwoners tevreden zijn over de sociale aspecten van hun woonbuurt.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Vaak onveilig voelen in de buurt	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat zich vaak onveilig voelt in de eigen buurt.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator

Indicator	Definitie	Bron
Nettoarbeidsparticipatiegraad	Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking).	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Brutoarbeidsparticipatiegraad	Het aandeel van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking).	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Mediaan besteedbaar inkomen	Het mediaan gestandaardiseerd besteedbaar inkomen per huishouden, in euro.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Verplaatsingen - Bus/tram/metro	Het gemiddeld aantal verplaatsingen per bus/tram/metro per persoon per dag	https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/?short=yr4f3
% duurzame bussen	Percentage duurzame bussen op provinciaal niveau	
% duurzame trams	Percentage duurzame trams op provinciaal niveau	
Oppervlakte openbare ruimte groen totaal excl agrarisch	Het percentage boom en laag van de totale oppervlakte van de openbare ruimte	https://www.waarstaatjegemeente.nl/mosaic/?short=eg7je
% woningen 'van het gas af'	Percentage aardgasvrije woningen	
% gerealiseerde aansluitingen tov gewenste aansluitingen		
toename % groen in de openbare ruimte	De groei in het aandeel van groene gebieden binnen stedelijke en publieke ruimten	
% biobased areaal	Het aandeel van landbouwgrond dat wordt gebruikt voor de teelt van biobased gewassen die als grondstoffen dienen voor de bouwsector	
% toepassing biobased: denk aan houtbouw of iets anders	Het aandeel bouwprojecten waarin biobased materialen worden gebruikt ten opzichte van de totale bouwproductie	
% kringloop landbouw	Percentage van de landbouw waarbij natuurlijke kringlopen worden benut en reststromen worden hergebruikt om de afhankelijkheid van externe inputs en milieubelasting te minimaliseren	
Beschikbare recreatieruimte per inwoner	Beschikbare hoeveelheid land en water voor openluchtrecreatie per inwoner	
% zoekende starters	Het aandeel van potentiële kopers of huurders die actief op zoek zijn naar hun eerste woning	
% doorstroom die niet verder kan	Het aandeel van huishoudens dat vanwege belemmeringen niet kan verhuizen naar een volgende geschikte woning	
Tevredenheid woning	Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woning	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Kwaliteit van woningen		
Overgewicht	Percentage personen van 18 jaar en ouder met een BMI van 25,0 kg/m ² en hoger.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Levensverwachting	Levensverwachting in jaren voor de bevolking bij geboorte	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Tevredenheid met vrije tijd	Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de hoeveelheid vrije tijd die u heeft	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Nettoarbeidsparticipatiegraad	Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking).	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Tevredenheid met werk	Het deel van mensen van 18 jaar of ouder dat tevreden is met hun werk	
Mediaan besteedbaar inkomen	Het mediaan gestandaardiseerd besteedbaar inkomen per huishouden, in euro.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator

Indicator	Definitie	Bron
Vertrouwen in anderen	Aandeel personen van 15 jaar en ouder dat het eens is met stelling dat de meeste mensen over het algemeen te vertrouwen zijn. Ook wel gegeneraliseerd vertrouwen genoemd.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Vaak onveilig voelen in de buurt	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat zich vaak onveilig voelt in de eigen buurt.	https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/indicator
Teruggewonnen energie: m3 biogas/ gas	Totaal teruggewonnen energie biogas/gas in m3.	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=tz2fi
Teruggewonnen / opgewekte energie: Kwh	Totaal opgewekte energie in kWh.	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=tz2fi
% RWZI's dat voldoet aan zuiveringsprestaties uit de vergunningen/ vergunningseisen	Aandeel RWZI's dat voldoet aan vastgestelde zuiveringsprestaties	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=0t70m
Aantal RWZI's (Riool Water Zuiverings Installaties)	Het aantal RWZI's in de beheergebieden van de waterschappen	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=6tbxf
Nalevingspercentage RWZI's voor vergunningseisen	De mate waarin het waterschap - het jaar rond - voldoet aan de kwaliteitseisen voor het geloosde (gezuiverde) rioolwater op het oppervlaktewater	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=cww2l
Voldoen aan afname verplichting richting gemeenten	De mate waarin het waterschap voldoet aan de afspraken die met de gemeenten zijn gemaakt over de hoeveelheid (minimaal) af te nemen en te verwerken rioolwater.	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=wslaa
% Waterlichamen dat voldoet aan KRW-eisen	Overzicht van het aandeel KRW waterlichamen dat voldoet aan de normen voor respectievelijk de chemische toestand, fytoplankton, macrofauna, vis en waterflora.	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=bki75
% officiële zwemwaterlocaties dat voldoetaan zwemwaterkwaliteitseisen	Percentage van zwemwaterlocaties binnen het beheergebied die voldoen aan de zwemwaterkwaliteitseisen	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=zaoo0
Aantal zwemwaterlocaties met blauwalg	Het aantal zwemlocaties waarvoor geldt dat het waterschap de provincie (minstens één keer) heeft geadviseerd actie te ondernemen in verband met de aanwezigheid van blauwalg	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=erpya
% van aantal KM's waterkeringen dat voldoet aan norm jaar 2050	Percentage van aantal KM's waterkeringen die aan wettelijke normen voor 2050 voldoen	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=o4y0k
% beheergebied dat voldoet aan de wateroverlastnorm	Aandeel van het beheergebied waarvoor geldt dat aan de wateroverlastnormen wordt voldaan.	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=o7657
% beheergebied met acties voor oplossing wateroverlast norm	Percentage van beheergebieden die nog niet voldoen aan de wateroverlastnormen en de wijze waarop daarmee om wordt gegaan.	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=92yw6
Mate van energieneutraliteit	Mate van duurzaam opgewekte energie door waterschappen en door derden op het terrein van de waterschappen afgezet tegen het totale primaire energieverbruik van de waterschappen	https://live-waves.databank.nl/dashboard/?short=almwp

Bijlage 6:

Kernset en aanvullende sets inclusief SDG's

Legenda

Beschikbare data   Eigen data   Ontwikkeldata

Basis kernset (1/2)

Environmental   Indicator

E1 klimaatverandering

Energietransitie

Energieverbruik

Gasverbruik

Elektraverbruik

CO2-uitstoot

Totaal bekende hernieuwbare energie

Warmteverbruik

Klimaatadaptatie

Hitte

Gemiddelde oppervlaktetemperatuur

Gezondheidsrisico ouderen (agv hittestress)

Water

Ontwikkelopgave: Toe of afname panden in gebieden waar aandachtspunten zijn vanuit water- en bodemsysteem (aansluiten bij regionale monitor klimaatadaptatie)

Droogte

De toe- of afname van de waterbergingscapaciteit in de tijd

E2 Verontreiniging

Luchtkwaliteit

Blootstelling NO2+PM10

Bodem

Bodemkwaliteit

E4 Biodiversiteit en ecosystemen

Soorten

Aantal soorten wilde bijen

Habitats - ecosystemen

Oppervlakte ecologisch beheerd groen

Ontwikkelopgave

Ontwikkelopgave om gestandaardiseerde indicatoren tbv biodiversiteit

E5 Materiaalgebruik en circulaire economie

Materiaalsubstitutie / Levensduur-verlening/
Hoogwaardige verwerking

Ontwikkelopgave: In afwachting van het monitoringsraamwerk van het Rijk, conform het Nationaal Programma Circulaire Economie

Eigen organisatie - Environment

Klimaatimpact

Scope 1 en 2

Voortgang Parijsakkoord

Scope 3

Energielabels

Vierkante meters eigen vastgoed

Elektriciteitsverbruik

Gasverbruik

Gebruik stadswarmte

EAN codes

CO2-prestatieladder

Fysieke klimaatrisico's gemeentelijk vastgoed

Afval: inzameling, scheiding en hergebruik

Overstromingen

Aanpak bodemdaling en verschildzetting

Eigen vastgoed

Invulling wettelijke taken

Beleid/acties fysieke klimaatrisico's

Legenda

Beschikbare data

Eigen data

Ontwikkeldata

Basis kernset (2/2)

Environmental		Indicator		
Vrijwillige onderwerpen Eigen organisatie				
   	Klimaatimpact	Meerjarenplan incl. verduurzamingsplannen Gemeentelijke infrastructuur Gemeentelijk waterbeheer Hitteproblematiek en sociale gevolgen Klimaatbestendig groen/biodiversiteit bebouwde omgeving Realisering groen-blauw dooradering Materiaalgebruik renovatie & ontwikkeling vastgoed (incl aanbesteed werk)		
	Social		Indicator	
	      	S3 Getroffen gemeenschappen & samenleving S4 Inwoners	Preventie en herstel: inzicht in acties die ondernomen worden om negatieve impact te voorkomen, te mitigeren of te herstellen (beschrijvend) Datalekken Bestaan en werking klachtenprocedure Tevredenheid met de woonomgeving Vertrouwen in instituties	
		Vrijwillige onderwerpen Eigen organisatie		
		Lonen (S1 Eigen personeel) S2 Werknemers in de waardeketen	Loonkloof Incidenten werknemers (in de voorraadketen) % realisatie quotum participatiewet	
		Goed werkgeverschap	% realisatie quotum participatiewet	
		Invulling wettelijke taken	Wet maatschappelijke ondersteuning, Participatiewet, Jeugdhulp Huisvesting culturele instellingen Huisvesting scholen	
Governance		Indicator		
G1 Professioneel gedrag	Fraudemeldingen Aantal meldingen klokkenluiderregeling Aantal integriteitsmeldingen			
WOO	%Woo-verzoeken door gemeenten binnen de in de wet gestelde beslistermijn beantwoord Aantal Woo verzoeken, afgezet tegen het aantal inwoners			

Legenda

Beschikbare data

Eigen data

Ontwikkeldata

Aanvullend Gemeenten

Environmental

Indicator

E1 Klimaatverandering

Duurzame mobiliteit

Dekkingsgraad laadbehoefte van elektrische auto's

Aantal Deelauto's

Openbaar vervoer

Verplaatsingen - Trein

Verplaatsingen - Bus/tram/metro

Groen

Oppervlakte openbare ruimte groen totaal excl agrarisch

Het aantal bomen per inwoner

E5 Materiaalgebruik en circulaire economie

Grondstoffen verminderen

Huishoudelijk restafval

Social

Indicator

S4 Inwoners

Wonen

Tevredenheid met de woning

Welzijn

Tevredenheid met het leven

Tevredenheid met vrije tijd

Gezondheid

Ervaren gezondheid

Personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen

Overgewicht

Samenleving

Vertrouwen in anderen

Sociale cohesie

Vaak onveilig voelen in de buurt

Arbeid en inkomen

Nettoarbeidsparticipatiegraad

Brutoarbeidsparticipatiegraad

Mediaan besteedbaar inkomen

Governance

Indicator

Openbare orde en veiligheid

Vernielingen en misdrijven tegen openbare orde/gezag

Diefstallen uit woning

Winkeldiefstallen

Slachtoffers van online bedreiging

% slachtoffers van hacken en % slachtoffers van online koop- en verkoopfraude

Totaal van de geregistreerde overlast

Digitale volwassenheid producten voor burgers

Digitale volwassenheid producten voor ondernemers

Aanvullend Provincies (1/2)

Environmental

Indicator

E1 klimaatverandering

Duurzame mobiliteit

Verplaatsingen - Bus/tram/metro

Openbaar vervoer

% duurzame bussen

% duurzame trams

Groen

Oppervlakte openbare ruimte groen totaal excl agrarisch

Energie transitie

% woningen 'van het gas af'

% gerealiseerde aansluitingen tov gewenste aansluitingen

Klimaatadaptatie

toename % groen in de openbare ruimte

Biobased bouwen

% biobased areaal

% toepassing biobased: denk aan houtbouw of iets anders

Landbouw

% kringloop landbouw

Legenda

Beschikbare data

Eigen data

Ontwikkeldata

Aanvullend Provincies (2/2)

Social	Indicator
S4 Inwoners	
Voldoende recreatieruimte	Beschikbare recreatieruimte per inwoner
Krapte op de woningmarkt	% zoekende starters
	% doorstroom die niet verder kan
	Tevredenheid woning
	kwaliteit van woningen
	Overgewicht
	Levensverwachting
	Tevredenheid met vrije tijd
	Nettoarbeidsparticipatiegraad
	Tevredenheid met werk
	Mediaan besteedbaar inkomen
	Vertrouwen in anderen
	Vaak onveilig voelen in de buurt
	Perceptie rondom milieuproblemen

Aanvullend Waterschappen

Environmental	Indicator
E1 klimaatverandering	
	Teruggewonnen energie: m3 biogas/ gas
	Teruggewonnen / opgewekte energie: Kwh
E2 Verontreiniging	
Zuiveringsprestaties	% RWZI's dat voldoet aan zuiveringsprestaties uit de vergunningen/ vergunningseisen
Gezuiverd water	Aantal RWZI's (RioolWaterZuiveringsInstallaties)
	Nalevingspercentage RWZI's voor vergunningseisen
	Voldoen aan afname verplichting richting gemeenten
E3 Water en mariene hulpbronnen	
KRW (Kader Richtlijn Water)	% Waterlichamen dat voldoet aan KRW-eisen
Zwemwater	% officiële zwemwaterlocaties dat voldoetaan zwemwaterkwaliteitseisen
	Aantal zwemwaterlocaties met blauwalg
Waterveiligheid	% van aantal KM's waterkeringen dat voldoet aan norm jaar 2050
Wateroverlast/ Voldoende water	% beheergebied dat voldoet aan de wateroverlastnorm
	% beheergebied met acties voor oplossing wateroverlast norm
Klimaatmonitor	Mate van energieneutraliteit

Bijlage 7:

Kernset en aanvullende set gekoppeld aan de Green Deal

Indicator	Doelen
Gasverbruik	<ul style="list-style-type: none"> Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target) Reduce at least 55% GHG emissions compared to 1990 levels, by 2030 Reduce buildings' greenhouse gas emissions by 60%, by 2030 (compared to 2015), and reach climate neutrality by 2050
Elektraverbruik	<ul style="list-style-type: none"> Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target) A target of 15 % electricity interconnection for 2030 Reduce buildings' final energy consumption by 14% compared to 2015 Reduce buildings' energy consumption for heating and cooling by 18% compared to 2015 levels
CO2-uitstoot	<ul style="list-style-type: none"> Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target) Reduce at least 55% GHG emissions compared to 1990 levels, by 2030
Totaal bekende hernieuwbare energie	<ul style="list-style-type: none"> Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target) Reduce at least 55% GHG emissions compared to 1990 levels, by 2030 Reduce methane emissions of 35% if compared to 2005 levels, by 2030 Bring online over 320 GW of solar photovoltaic by 2025 and almost 600 GW by 2030 Ensure that energy poor and vulnerable consumers have access to solar energy, e.g. through social housing installations, energy communities, or financing support for individual installations
Warmteverbruik	<ul style="list-style-type: none"> Doubling the current deployment rate of individual heat pumps, resulting in a cumulative 10 million units by 2027 and 30 million units by 2030 Reduce buildings' energy consumption for heating and cooling by 18% compared to 2015 levels
Gemiddelde oppervlaktetemperatuur	<ul style="list-style-type: none"> ESR. Upgrade national targets in line with an EU-wide reduction of 40% in the ESR sectors compared to 2005. Member States contribute to the overall EU reduction in 2030 with targets ranging from -10% to -50% below 2005 level (sectors: transport, buildings, agriculture and waste)
Gezondheidsrisico ouderen (agv hittestress)	<ul style="list-style-type: none"> ESR. Upgrade national targets in line with an EU-wide reduction of 40% in the ESR sectors compared to 2005. Member States contribute to the overall EU reduction in 2030 with targets ranging from -10% to -50% below 2005 level (sectors: transport, buildings, agriculture and waste)
Ontwikkelopgave: Toe of afname panden in gebieden waar aandachtspunten zijn vanuit wateren bodemsysteem (aansluiten bij regionale monitor klimaatadaptatie)	<ul style="list-style-type: none"> ESR. Upgrade national targets in line with an EU-wide reduction of 40% in the ESR sectors compared to 2005. Member States contribute to the overall EU reduction in 2030 with targets ranging from -10% to -50% below 2005 level (sectors: transport, buildings, agriculture and waste)
De toeof afname van de waterbergingscapaciteit in de tijd	<ul style="list-style-type: none"> ESR. Upgrade national targets in line with an EU-wide reduction of 40% in the ESR sectors compared to 2005. Member States contribute to the overall EU reduction in 2030 with targets ranging from -10% to -50% below 2005 level (sectors: transport, buildings, agriculture and waste)
Blootstelling NO2+PM10	<ul style="list-style-type: none"> The Ambient Air Quality Directives set EU air quality standards for 12 air pollutants: sulphur dioxide, nitrogen dioxide / nitrogen oxides, particulate matter (PM10, PM2.5), ozone, benzene, lead, carbon monoxide, arsenic, cadmium, nickel, and benzo(a)pyrene. The Directives take into account relevant World Health Organisation standards, guidelines and programmes. The Directives also guide the assessment of air quality by establishing a representative high-quality monitoring network, with more than 4.000 air quality monitoring stations across the EU, and by exchanging reliable, objective, comparable information on air quality, including to a wider public. Where levels are elevated above limit or target values, Member States should prepare an air quality plan or programme to address the sources responsible to ensure compliance and to keep exceedance periods as short as possible. In addition, information on air quality should be disseminated to the public. Reduce by 25% the EU ecosystems where air pollution threatens biodiversity

Indicator	Doelen
Bodemkwaliteit	<ul style="list-style-type: none"> • Improve soil quality by reducing nutrient losses and chemical pesticides' use by 50% (target partially in common with the Farm to Fork strategy and Biodiversity strategy) focus on soil quality and pesticides • Improve soil quality by reducing nutrient losses and chemical pesticides' use by 50% (target partially in common with the Farm to Fork strategy and Biodiversity strategy) focus on water quality and chemical pesticides • Improve soil quality by reducing nutrient losses and chemical pesticides' use by 50% (target partially in common with the Farm to Fork strategy and Biodiversity strategy) focus on water quality and nutrient loss • Having all soils in healthy condition by 2050
Aantal soorten wilde bijen	<ul style="list-style-type: none"> • Reduce by 25% the EU ecosystems where air pollution threatens biodiversity • (urban ecosystems) Member States shall ensure that there is no net loss in the total national area of urban green space, and of urban tree canopy cover in urban ecosystem areas. Member States may exclude from that total national area the urban ecosystem areas in which the share of urban green space in the urban centres and urban clusters exceeds 45 % and the share of urban tree canopy cover therein exceeds 10 % • (forest ecosystems) Member States shall achieve an increasing trend at national level of at least six out of seven of the following indicators in forest ecosystems, as further set out in Annex VI, chosen on the basis of their ability to demonstrate the enhancement of biodiversity of forest ecosystems within the Member State concerned. The trend shall be measured in the period from the date of entry into force of this Regulation until 31 December 2030, and every six years thereafter, until the satisfactory levels identified in accordance with Article 11(3) are reached: (a) standing deadwood (b) lying deadwood (c) share of forests with uneven-aged structure; (d) forest connectivity; (e) stock of organic carbon; (f) share of forests dominated by native tree species; (g) tree species diversity
Oppervlakte ecologisch beheer groen	<ul style="list-style-type: none"> • 1.a Legally protect a minimum of 30% of the EU's land area • 3. Effectively manage all protected areas, defining clear conservation objectives and measures, and monitoring them appropriately
Ontwikkelopgave om gestandaardiseerde indicatoren tbv biodiversiteit	
Ontwikkelopgave: In afwachting van het monitoringsraamwerk van het Rijk, conform het Nationaal Programma Circulaire Economie	<ul style="list-style-type: none"> • By 2030 textile products placed on the EU market are long-lived and recyclable, to a great extent made of recycled fibres, free of hazardous substances and produced in respect of social rights and the environment • By 2030, Union processing capacity, including for all intermediate processing steps, is capable of producing at least 40% of the Union's annual consumption of strategic raw materials
Preventie en herstel: inzicht in acties die ondernomen worden om negatieve impact te voorkomen, te mitigeren of te herstellen (beschrijvend)	
Datalekken	
Bestaan en werking klachtenprocedure	
Tevredenheid met de woonomgeving	
Vertrouwen in instituties	
Fraudemeldingen	
Aantal meldingen klokkenluiderregeling	
Aantal integriteitsmeldingen	
%Woo-verzoeken door gemeenten binnen de in de wet gestelde beslistermijn beantwoord	
Aantal Woo verzoeken, afgezet tegen het aantal inwoners	

Indicator	Doelen
Scope 1 en 2	<ul style="list-style-type: none"> Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target)
Voortgang Parijsakkoord	<ul style="list-style-type: none"> Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target)
Scope 3	<ul style="list-style-type: none"> Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target)
Energielabels	<ul style="list-style-type: none"> Doubling the current deployment rate of individual heat pumps, resulting in a cumulative 10 million units by 2027 and 30 million units by 2030 Renovate each year at least 3% of the total floor area of buildings owned by all levels of public administration
Vierkante meters eigen vastgoed	
Elektriciteitsverbruik	<ul style="list-style-type: none"> Climate Neutrality by 2050 (+ interim 2040 climate target) Energy demand to be covered by solar heat and geothermal should at least triple (currently rate at 1.5%) A target of 15 % electricity interconnection for 2030 Reduce buildings' final energy consumption by 14% compared to 2015 Reduce buildings' energy consumption for heating and cooling by 18% compared to 2015 levels
Gasverbruik	
Gebruik stadswarmte	<ul style="list-style-type: none"> Doubling the current deployment rate of individual heat pumps, resulting in a cumulative 10 million units by 2027 and 30 million units by 2030
EAN codes	
CO2-prestatieladder	
Fysieke klimaatrisico's gemeentelijk vastgoed	
Afval: inzameling, scheiding en hergebruik	<ul style="list-style-type: none"> Halve the amount of residual (non-recycled) municipal waste
Overstromingen	<ul style="list-style-type: none"> Restore degraded land and soil, including land affected by desertification, drought and floods
Aanpak bodemdaling en versilzetting	
MJOP incl. verduurzamingsplannen eigen vastgoed	
Gemeentelijke infrastructuur	<ul style="list-style-type: none"> Active transport modes, such as cycling, have seen growth with cities announcing over 2300 km of extra cycling infrastructure. This should be doubled in the next decade towards 5000 km in safe bike lanes
Gemeentelijk waterbeheer	
Hitteproblematiek en sociale gevolgen	
Klimaatbestendig groen en biodiversiteit in bebouwde omgeving	<ul style="list-style-type: none"> Achieve a climate-resilient society status, fully adapted to the unavoidable impacts of climate change
Realisering groen-blauw dooradering	
Materiaalgebruik renovatie & ontwikkeling vastgoed (incl aanbested werk)	
Loonkloof	
Incidenten werknemers (in de voorraadketen)	
% realisatie quotum participatiewet	

Indicator	Doelen
Wet maatschappelijke ondersteuning, Participatiewet, Jeugdhulp	
Huisvesting culturele instellingen	
Huisvesting scholen	
Dekkingsgraad laadbehoefte van elektrische auto's	<ul style="list-style-type: none"> Member States shall ensure that, at the end of each year, starting from the year referred to in Article 26, the following power output targets are met cumulatively: (a) for each light-duty battery electric vehicle registered in their territory, a total power output of at least 1.3 kW is provided through publicly accessible recharging stations; and (b) for each light-duty plug-in hybrid vehicle registered in their territory, a total power output of at least 0.80 kW is provided through publicly accessible recharging stations
Verplaatsingen Trein	<ul style="list-style-type: none"> Cut the emissions of transport sector by 90%
Verplaatsingen Bus/tram/metro	<ul style="list-style-type: none"> Cut the emissions of transport sector by 90%
Oppervlakte openbare ruimte groen totaal excl agrarisch	<ul style="list-style-type: none"> (urban ecosystems) Member States shall achieve thereafter an increasing trend in the total national area of urban green space, including through integration of urban green space into buildings and infrastructure, in urban ecosystem areas, determined in accordance with Article 11(2b), measured every six years after 31 December 2030, until a satisfactory level identified in accordance with Article 11(3) is reached
Het aantal bomen per inwoner	<ul style="list-style-type: none"> (urban ecosystems) Member States shall achieve thereafter an increasing trend in the total national area of urban green space, including through integration of urban green space into buildings and infrastructure, in urban ecosystem areas, determined in accordance with Article 11(2b), measured every six years after 31 December 2030, until a satisfactory level identified in accordance with Article 11(3) is reached
Huishoudelijk restafval	<ul style="list-style-type: none"> Reduce significantly total waste generation and by 50% residual municipal waste
Tevredenheid met de woning	
Tevredenheid met het leven	
Tevredenheid met vrije tijd	
Ervaren gezondheid	
Personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen	
Overgewicht	
Vertrouwen in anderen	
Sociale cohesie	
Vaak onveilig voelen in de buurt	
Nettoarbeidsparticipatiegraad	
Brutoarbeidsparticipatiegraad	
Mediaan besteedbaar inkomen	
Verplaatsingen Bus/tram/metro	
% duurzame bussen	<ul style="list-style-type: none"> Cut the emissions of transport sector by 90% Nearly all cars, vans, buses as well as new heavy-duty vehicles will be zero-emission
% duurzame trams	<ul style="list-style-type: none"> Cut the emissions of transport sector by 90%
Oppervlakte openbare ruimte groen totaal excl agrarisch	
% woningen 'van het gas af'	<ul style="list-style-type: none"> Reduce buildings' final energy consumption by 14% compared to 2015 Reduce buildings' energy consumption for heating and cooling by 18% compared to 2015 levels
% gerealiseerde aansluitingen tov gewenste aansluitingen	<ul style="list-style-type: none"> Reduce buildings' final energy consumption by 14% compared to 2015 Reduce buildings' energy consumption for heating and cooling by 18% compared to 2015 levels

Indicator	Doelen
toename % groen in de openbare ruimte	
% biobased areaal	
% toepassing biobased: denk aan houtbouw of iets anders	
% kringloop landbouw	<ul style="list-style-type: none"> • Increase organic farming with the aim to achieve at least 25% of total farmland under organic farming by 2030 (target in common with the Biodiversity Strategy 2030)
Beschikbare recreatieruimte per inwoner	
% zoekende starters	
% doorstroom die niet verder kan	
Tevredenheid woning	
kwaliteit van woningen	
Overgewicht	
Levensverwachting	<ul style="list-style-type: none"> • Member States shall take the measures necessary to ensure that water intended for human consumption is wholesome and clean. For the purposes of the minimum requirements of this Directive, water intended for human consumption shall be wholesome and clean if all the following requirements are met: (a) that water is free from any micro-organisms and parasites and from any substances which, in numbers or concentrations, constitute a potential danger to human health; (b) that water meets the minimum requirements set out in Parts A, B and D of Annex I; (c) Member States have taken all other measures necessary to comply with Articles 5 to 14. The Ambient Air Quality Directives set EU air quality standards for 12 air pollutants: sulphur dioxide, nitrogen dioxide / nitrogen oxides, particulate matter (PM10, PM2.5), ozone, benzene, lead, carbon monoxide, arsenic, cadmium, nickel, and benzo(a)pyrene. The Directives take into account relevant World Health Organisation standards, guidelines and programmes. The Directives also guide the assessment of air quality by establishing a representative high-quality monitoring network, with more than 4.000 air quality monitoring stations across the EU, and by exchanging reliable, objective, comparable information on air quality, including to a wider public. Where levels are elevated above limit or target values, Member States should prepare an air quality plan or programme to address the sources responsible to ensure compliance and to keep exceedance periods as short as possible. In addition, information on air quality should be disseminated to the public.
Tevredenheid met vrije tijd	
Nettoarbeidsparticipatiegraad	
Tevredenheid met werk	
Mediaan besteedbaar inkomen	
Vertrouwen in anderen	
Vaak onveilig voelen in de buurt	
Perceptie rondom milieuproblemen	
Aantal RWZI's (RioolWaterZuiveringsInstallaties)	<ul style="list-style-type: none"> • Member States shall ensure that all agglomerations of 2 000 p.e. and above comply with the following requirements: (a) they are provided with collecting systems; (b) all their sources of domestic wastewater are connected to the collecting system by 2035 By 31 December 2033, Member States shall ensure that an integrated urban wastewater management plan is established for drainage areas of agglomerations of 100.000 p.e. and above. By 31 December 2039, Member States shall ensure that an integrated urban wastewater management plan is established for drainage areas of a list of agglomerations between 10.000 p.e. and 100.000 p.e. where certain conditions might apply (referred to in art. 5 par. 2)

Indicator	Doelen
Nalevingspercentage RWZI's voor vergunningseisen	<ul style="list-style-type: none"> Member States shall ensure that all agglomerations of 2 000 p.e. and above comply with the following requirements: (a) they are provided with collecting systems; (b) all their sources of domestic wastewater are connected to the collecting system by 2035. By 31 December 2033, Member States shall ensure that an integrated urban wastewater management plan is established for drainage areas of agglomerations of 100.000 p.e. and above. By 31 December 2039, Member States shall ensure that an integrated urban wastewater management plan is established for drainage areas of a list of agglomerations between 10.000 p.e. and 100.000 p.e. where certain conditions might apply (referred to in art. 5 par. 2)
Voldoen aan afname verplichting richting gemeenten	
% RWZI's dat voldoet aan zuiveringsprestaties uit de vergunningen/ vergunningseisen	<ul style="list-style-type: none"> (terrestrial, coastal and freshwater ecosystems) Member States shall put in place the restoration measures that are necessary to improve to good condition areas of habitat types listed in Annex I which are not in good condition. Such measures shall be in place: (a) on at least 30 % by 2030 of the total area of all habitat types listed in Annex I that is not in good condition, as quantified in the national restoration plan referred to in Article 12; (b) on at least 60 % by 2040 and on at least 90 % by 2050 of the area of each group of habitat types listed in Annex I that is not in good condition, as quantified in the national restoration plan referred to in Article 12.
% Waterlichamen dat voldoet aan KRW-eisen	<ul style="list-style-type: none"> Reach good chemical and quantitative status in groundwaters and surfacewaters (terrestrial, coastal and freshwater ecosystems) Member States shall ensure that the condition is known for at least 90% of area distributed overall habitat types listed in Annex I by 2030 and 100% by 2040.
% officiële zwemwaterlokaties dat voldoetaan zwemwaterkwaliteitseisen	<ul style="list-style-type: none"> (terrestrial, coastal and freshwater ecosystems) Member States shall ensure that the condition is known for at least 90% of area distributed overall habitat types listed in Annex I by 2030 and 100% by 2040.
Aantal zwemwaterlokaties met blauwalg	<ul style="list-style-type: none"> (terrestrial, coastal and freshwater ecosystems) Member States shall ensure that the condition is known for at least 90% of area distributed overall habitat types listed in Annex I by 2030 and 100% by 2040.
% van aantal KM's waterkeringen dat voldoet aan norm jaar 2050	<ul style="list-style-type: none"> (Restoration of the natural connectivity of rivers and natural functions of the related floodplains) Member States shall make an inventory of artificial barriers to connectivity of surface waters and remove them, taking into account their socio-economic functions, to contribute to the achievement of the restoration targets set out in Article 4 of this Regulation and of the objective of restoring at least 25.000 km of rivers into free-flowing rivers in the Union.
% beheergebied dat voldoet aan de wateroverlastnorm	<ul style="list-style-type: none"> Reduce methane emissions of 35% if compared to 2005 levels, by 2030
% beheergebied met acties voor oplossing wateroverlast norm	<ul style="list-style-type: none"> (Restoration of the natural connectivity of rivers and natural functions of the related floodplains) Member States shall make an inventory of artificial barriers to connectivity of surface waters and remove them, taking into account their socio-economic functions, to contribute to the achievement of the restoration targets set out in Article 4 of this Regulation and of the objective of restoring at least 25.000 km of rivers into free-flowing rivers in the Union.
Mate van energieneutraliteit	<ul style="list-style-type: none"> EU ETS. The contribution of the sectors covered by the existing EU Emission trading System (EU ETS) with respect to the EU Climate ambition should be of -62% compared to 2005 (increasing the linear emissions reduction factor from 2.2% per year up to 4.4%), by 2030
Teruggewonnen energie: m3 biogas/ gas	
Teruggewonnen / opgewekte energie: Kwh	

Bronvermelding

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2023, July 12). *Regionale Monitor Brede Welvaart 2023*. Centraal Bureau Voor De Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart>

Centraal Bureau voor de Statistiek. (z.d.). *Monitor Brede Welvaart en de sustainable Development Goals 2023*. Centraal Bureau Voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals-2023>

Circular economy action plan. (2023). Environment. https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en

European Commission (2023). EU taxonomy for sustainable activities. https://finance.ec.europa.eu.translate.google/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en? x_tr sl=en& x_tr tl=nl& x_tr hl=nl& x_tr pto=sc

European Commission (2024) *The European Pillar of Social Rights in 20 principles*. Employment, Social Affairs & Inclusion -. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1606&langId=en>

Duurzame ontwikkelingsdoelstellingen - Verenigde Naties - Nederlands. (2021, 3 december). Verenigde Naties - Nederlands. <https://unric.org/nl/duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen/>

Global Goals voor Gemeenten | VNG. (z.d.). VNG. <https://vng.nl/rubrieken/onderwerpen/global-goals-voor-gemeenten>

Het PON & Telos. (2020). *NATIONALE MONITOR DUURZAME GEMEENTEN 2020 DUURZAAMHEIDSTRENDS VAN 355 NEDERLANDSE GEMEENTEN TUSSEN 2016 EN 2020*. <https://hetpon-telos.nl/content/uploads/2020/11/TEL-044-NM2020-LR.pdf>

Kishna, M., Hanemaaijer, A., PBL Planbureau voor de Leefomgeving, Rietveld, E., Bastein, T., TNO, Delahaye, R., Schoenaker, N., & CBS. (2019). *Doelstelling circulaire economie 2030* (Beeldredactie PBL & Uitgeverij PBL, Reds.) [Policy Brief]. PBL Planbureau voor de Leefomgeving. <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2019-policy-brief-doelstelling-circulaire-economie-2030-3551.pdf>

PBL Policy Brief (2019) - Doelstelling Circulaire Economie 2030, Operationalisering, concretisering en reflectie

PricewaterhouseCoopers. (z.d.). *Corporate Sustainability Reporting Directive*. PwC. <https://www.pwc.nl/nl/themas/sustainability/esg/corporate-sustainability-reporting-directive.html>

PricewaterhouseCoopers. (z.d.-b). *CSRD - Dubbele materialiteitsbeoordeling*. PwC. <https://www.pwc.nl/nl/themas/sustainability/esg/corporate-sustainability-reporting-directive/csrd-double-materiality-assessment.html>

SDG Nederland. (2024, 22 januari). *Home - SDG Nederland*. <https://www.sdgnederland.nl/>

Universiteit Utrecht. (z.d.). *Brede Welvaartsindicator*. <https://www.uu.nl/onderzoek/institutions-for-open-societies/brede-welvaart/brede-welvaartsindicator>

VNG. (juli 2022). *Voluntary Subnational Review*. https://www.vng-international.nl/sites/default/files/8%20juli%20versie%20VSR%20met%20paginanrs_1.pdf

